

276.117

4

A
K

FEJEZETEK A LITIS CONTESTATIO

KÉRDÉSÉHEZ A FORMULARIS ELJÁRÁSBAN

RÓMAI PERJOGI TANULMÁNY

IRTA

DR. BALOG ELEMÉR

BUDAPEST
POLITZER-FÉLE KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
1905.

Ára 2 korona.

Az árak koronaértékben

Poltizer-féle könyvkiadóvállalat kiadásában (Budapesten) megjelent könyvek

Ágoston Péter. A tulajdonjog alaptanai	8.—
— A zálogjog története. 80. Budapest	2.—
Albericus Gentilis. Nemzetközi jog. Kérdező módszerben egyetemi előadások alapján. 1892.	2.40
Balog Arnold dr. 1893: XVIII. t.-cz. a sommás eljárásról. Jegyzetekkel és utalásokkal. (Jegyzetszerű kiadás)	1.0
— 1893: XIX. törvénycikk a fizetési meghagyásokról. Jegyzetekkel és utalásokkal. (Jegyzetszerű kiadás)	—
— Ügyviteli szabályok a sommás eljárásról és a fizetési meghagyásokról szóló törvényekhez. Jegyzetekkel és utalásokkal. 1894.	1.—
Balogh Arthur dr. Törvényhozó hatalom	4.—
— Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar szent korona elméletére.	4.—
Bedő Mór dr. Adalék a kereskedelmi törvény revisiójához. I. füzet	2.—
Buday D. A házasság társadalmi védelme	1.—
Csarada János. A tengeri zsákmányjog elvei a háboruban	4.—
— Jogbölcséleti jegyzetek. 2. kötet	10.—
— Nemzetközi jog.	10.—
Csikó Kálmán. Jogi axiómák	1.60
Engel Zsigmond. A pénz keletkezése és fejlődése. 2. füzet	5.—
Fayer László dr. Büntügyi esetek szemináriumi használatra. II. kiadás.	1.—
Finkey Ferencz dr. A magyar büntető eljárás tankönyve II. kiadás.	9.—
— A magyar büntetőjog tankönyve. II. kiadás	16.—
Ferdinándy. Államalkotó szerződések	2.—
— Magyarország közjoga	10.—
Ferenczy Árpád. A politika rendszere	8.—
Földes Béla dr. Államháztartástan	9.—
— Közgazdasági értekezések. 2. köt.	14.—
Fráter Béla dr. A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898: XIII. t.-cz. magyarázata	4.—
Gaal. Berzeviczy Gergely élete és művei	6.—
Gál. Eljárás a vádtanács előtt. Kötve	1.60
Grosschmid Béni Hitel- és reál-uzsora	2.—
— A szerzemény család- és örökjogunkban	1.—
Haendel Vilmos. A parlamentarismus	5.—
Hattyuffy Dezső. A gyámhatósági közigazgatás kézikönyve	10.—
Helle B. Tanulmányok a nemzetközi magánjog köréből. I.	2.—
Herczegh Mihály. Magyar jogtörténet	8.—
— A párbaj keletkezése és csökkentése	—60
Huf József. Telekkönyvi rendtartás. II. kiadás	7.—
Ihering-Schwarz. Magánjogi esetek. II. kiadás	2.40
Illés József dr. Az ujkori alkotmányfejlődés elemei. A XV. század második fele és a XVI. század	4.—
Illés József dr. Az Anjou-kori társadalom és az adózás	2.40
Jancsó György. Házassági és házastársi öröklési jog	15.—
Jászi Oszkár. A történelmi materialismus állambölcsélete. 1903	4.—

FEJEZETEK

A LITIS CONTESTATIO

KÉRDÉSÉHEZ A FORMULARIS ELJÁRÁSBAN

RÓMAI PERJOGI TANULMÁNY

IRTA

DR. BALOG ELEMÉR

BUDAPEST

POLITZER-FÉLE KÖNYVKIADÓVÁLLALAT

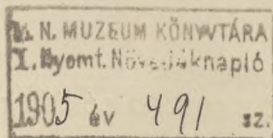
1905.

Szerzõtől sajtó alatt és legközelebb meg fognak jelenni.

1. Magánjogi fejezetvázlatok különös tekintettel a római jogra.
2. A veszélyviselés a kereskedelmi vételnél. A budapesti kir. magyar tudományegyetem jog és államtudományi kara által a Pasquich-díjjal jutalmazott pályamű II. része. (1904.)
3. A római perjog phasisai.
4. A holtányilvánítás a magyar és a német jogban, különös tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére. (Magánjogi és perjogi tanulmány.)

Szerzõtől meg fognak jelenni.

1. A köteles részről. Jutalomdíjat és dícséretet nyert római jogi tanulmány. 1901.
2. Az özvegyi öröklés intézménye, különös tekintettel az özvegy helyzetére hitvestársi örökösödés esetén. A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi miniszter ur díjával jutalmazott pályamű. 1903.
3. A periculum a vétel esetében a pandekták alapján. A budapesti kir. magyar tudományegyetem jog és államtudományi kara által a Pasquich-díjjal jutalmazott pályamű első része.
4. Privatrechtliche Abhandlungen.
5. Die litis contestatio des Formularprocesses.
6. Verschollenheit und Todeserklärung.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII., Üllői-út 18.

276117

A NAGY MESTERNEK

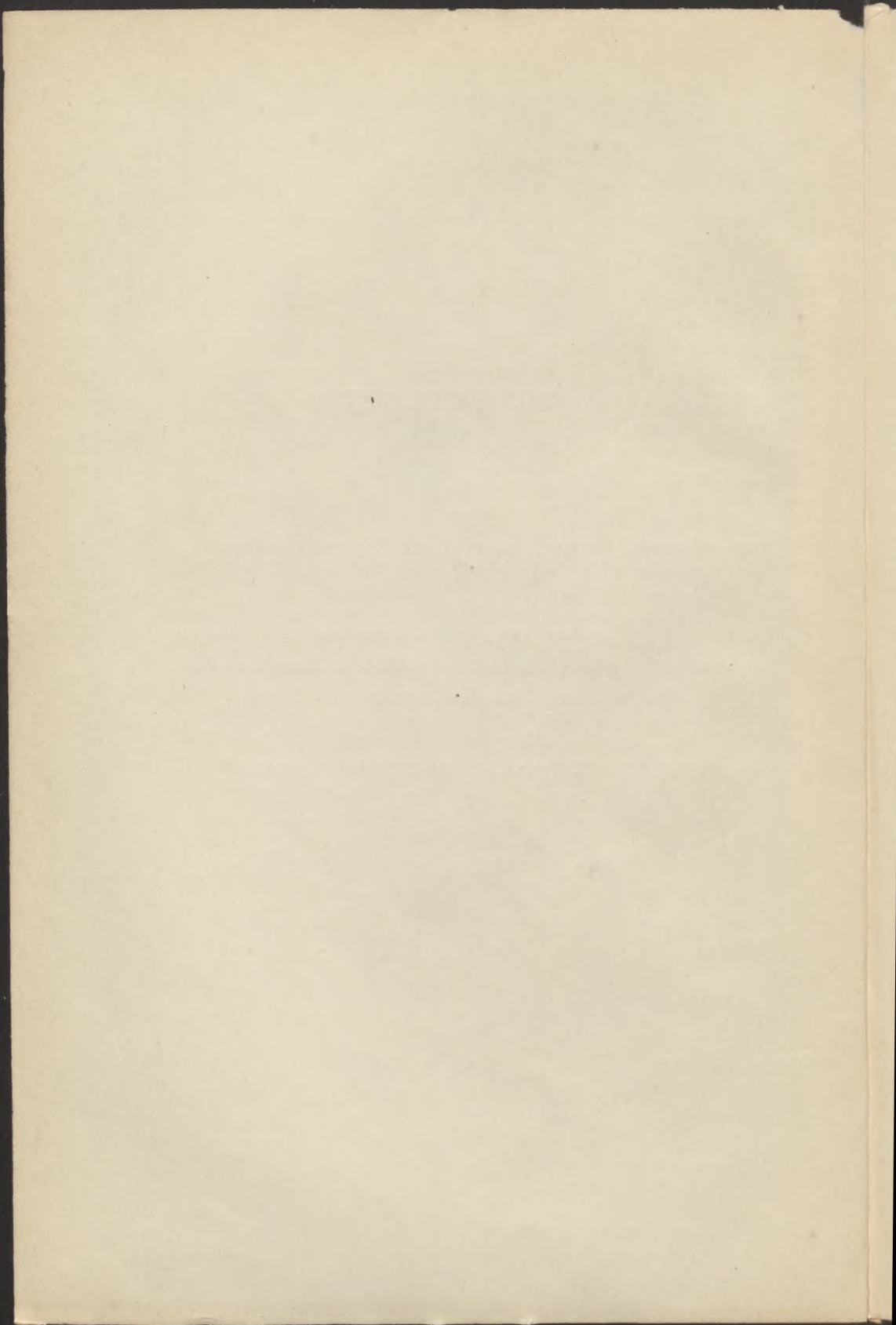
MÉLTÓSÁGOS

DR. HERNÁDVÉCSEI VÉCSEY TAMÁS

MAGYAR KIRÁLYI UDVARI TANÁCSOS, A BUDAPESTI KIR. MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEMEN A RÓMAI JOG NYILVÁNOS TANÁRA, A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA RENDES TAGJA STB. URNAK

NEGYVEN ÉVES TANÁRI JUBILEUMA ALKALMÁBÓL

TANITVÁNYI HÁLÁM ÉS TISZTELETEM JELÉÜL

Irodalom.

1. *Bekker E. I.*: Der Legisactionsprocess mit Formeln zur Zeit Ciceros. (Zeitschrift für Rechtsgeschichte. 5. kötet. 349 és köv. l.)
2. *Bekker E. I.*: Übersicht des geschichtlichen Entwicklungsganges der römischen Actionen, Aufkommen, Wesen, Abkommen, Nachwirkungen. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 15. k. 178 és köv. l.)
3. *Bekker E. I.*: Streitfragen aus dem Actionenprocessrecht. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 24. kötet. 361. l.)
4. *Bekker E. I.*: Zur Lehre von den Legisactionen. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 25. kötet. 54. l.)
5. *Bethmann-Hollweg M. A.*: Recension über Kellers: Litiscontestation und Urtheil. (Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft. (Tübinga 1826—1829.) 5. kötet. 65—97. l.)
6. *Bethmann-Hollweg M. A.*: Der Civilprocess des gemeinen Rechts in geschichtlicher Entwicklung. (Der römische Civilprocess.) I—III. kötet. Bonn, 1864—1866.
7. *Eisele*: Beiträge zur Erkenntniss der Digesteninterpolationen. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 5. k. 2 és köv. l.)
8. *Eisele*: Exceptio rei iudicatae vel in iudicium deductae. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 21. k. 1 és köv. l.)
9. *Ermann H.*: Tabulae iudicii. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 17. kötet. 334. l.)
10. *Ermann H.*: Conceptio formularum, actio in factum und ipso iure Consumption. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 19. k. 134. l.)
11. *Farkas Lajos*: Római perjogi előadások.
12. *Glück*: Ausführliche Erläuterung der Pandekten. 6. k. 166. l. Erlangen 1800.
13. *Goldschmidt Károly Lipót*: Über Litiscontestation und Einreden. Frankfurt am Main. 1812.
14. *Heffter Agoston Vilmos*: Institutionen des römischen und des deutschen Zivilprocesses.

15. *Hölder E.*: Die Litiscontestation des Formularprocessess. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 24. k. 197. és köv. l.)
16. *Ihering Rudolf*: Geist des römischen Rechts. 4. kiadás. I. köt. 167—176. l. Lipcse 1878—1888.
17. *Karlowa Ottó*: Römische Rechtsgeschichte. I—II. köt. Lipcse, 1885—1901.
18. *Karlowa Ottó*: Der römische Zivilprocess zur Zeit der Legislationen. Berlin, 1872.
19. *Keller Fr. L.*: Über Litiscontestation und Urtheil nach classischem Römischem Recht. Zürich, 1827.
20. *Kipp Tivadar*: Die Litisdenuntiation als Processeinleitungsform im römischen Civilprocess. Lipcse, 1887.
21. *Kübler B.*: Über die Bedeutung von iudicium und Formula bei Cicero und in den übrigen Quellen der republicanischen Zeit. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 16. köt. 137. l.)
22. *Lenel Ottó*: Die Form der klassischen Litis contestatio im Formularprocesse. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 15. köt. 374. és köv. l.)
23. *Lenel Ottó*: Zur Form der klassischen Litiscontestation. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 24. köt. 329. l.)
24. *Mayer M. J.*: Die Litiscontestation geschichtlich dargestellt. Stuttgart, 1830.
25. *Momsen Tivadar*: Römisches Strafrecht. Lipcse, 1899.
26. *Pernice Alfréd*: Parerga. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 5. köt. 55. és köv. l.)
27. *Puchta G. J.*: Cursus der Institutionen. I—II. k. 10. kiadás. Sajtó alá rendezte Krüger Pál. Lipcse, 1893.
28. *Rudorff A. F.*: Römische Rechtsgeschichte. I—II. k. Lipcse, 1857—1859.
29. *Savigny Károly F.*: System des heutigen römischen Rechts. 6. köt. Berlin, 1847.
30. *Schlossmann Zsigmond*: Litiscontestatio. Lipcse, 1905.
31. *Schott Richárd*: Römischer Zivilprocess und moderne Processwissenschaft. München, 1904.
32. *Szentmiklósi Márton*: A római jog institutiói. II. kiadás. Budapest, 1901.

33. *Tigerström Frigyes Vilmos*: De iudicibus apud Romanos. Berlin, 1826.

34. *Trampedach Fr.*: Die Form der Litiscontestation im Formularprocess. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 18. köt. 135. és köv. 1.)

35. *Vécsey Tamás*: A római jog institutiói. VI. kiadás. Budapest, 1902.

36. *Wenger*: Zur Lehre von der actio iudicati. Grätz, 1901.

37. *Wlassak Móríc*: Die Litiscontestation im Formularprocess. Lipse, 1899.

38. *Wlassak Móríc*: Römische Processgesetze. Lipse, 1888—1891.

1880

A litis contestatio lényege.

A litis contestatio lényege iránt a legis actionalis eljárásban nincs kétség. Vitára csak a formularis eljárásban lévő szerepénél szolgáltatott okot. E tekintetben különösen két felfogás küzd egymással, Keller és Wlassak felfogása. Mindkét felfogásnak vannak hívei és támadói. Mindkettő hosszabb időn át áthatotta a közfelfogást.

A litis contestationál különös figyelmet érdemel annak belső avagy jogi természete, nem csupán azért, mert kapcsolatban van a joghatásokkal, hanem azért is, mert függetlenebb a történeti fejlődéstől, mint a módja avagy az időpontja és másrészt e kérdés jelen perjogunkra vonatkozólag is jelentős.

Keller tanának elterjedésére annak jelessége mellett közrehatott azon körülmény is, hogy az irodalom e kérdést elhanyagolta. Mig a litis contestatio hatásai ismertek voltak, mibenlétét, formáját homály fedi.¹ A forrásokban a litis contestatitot leginkább érintik: Gaius i. m. III : 180—189; IV : 106—108; Digesta 5 1; Codex 3 1.; Codex 3, 9. Keller utalt első sorban arra, hogy a tempus quo agitur, agere, lege agere, sőt iudicio agere is a forrásokban a litis contestatitot jelentik.² Keller álláspontja volt az uralkodó

¹ V. ö. Rudorff, i. m. II. k. 233. l. Pernice i. m. 56. l.

² L. 5 D. 46, 1; Gaius IV: 98, 123, 47: pr.; § 1. D. 46, 2; l. még Keller i. m. 68—69; Bethmann-Hollweg: Civilprocess II. k. 481.; Sohm, i. m. 132; Wlassak: Litis contestatio 40—41. Ellenkezőleg Pernice i. m. 49. l.; Kübler hivatkozással Merguet Lexiconjára, bő forrásanyaggal illusztrálja, hogy Cicerónál az agere az in iure és az in iudicio eljárásra vonatkozólag egyaránt előfordul.

1889-ig. Ekkor Wlassak fejtette ki álláspontját, a mely csakhamar leszorította a térről Kellerét és uralomra jutott. Majd a Keller-féle felfogásnak védői támadtak, különösen Trampedach és Hölder személyében, kik megingatták a Wlassak felfogásának uralmát, melyet viszont Lenel és Schott vettek védelmükbe. Keller felfogásának tekintélyére jellemző volt, hogy még Brinz is mesteri művében (Pandekták) egyenesen korszakalkotó jelentőségűnek mondja Keller: *Litis contestation und Urtheil* ezimű művét¹. Lenel két ízben is kelt Wlassak tanainak védelmére, először a Z. F. R. G. 15 k. 374. és köv. l., másodszor i. m. 24 k. 320 és köv. l. Utóbbi dolgozatában azonban már ő maga is hangsúlyozza, hogy Wlassak idézett műve nem vette el teljesen Keller tanainak életerejét. Mint látni fogjuk, Lenel és Wlassak között is van eltérés, a litis contestatiót alkotó egyezség mikéntjében.

Keller és Wlassak azonban megegyeznek abban, hogy a litis contestatio az *in iure* eljárás befejezője, csak Keller szerint a formularis eljárásban ez csupán egy ideális időpont, a mely összeesik a formula kiadásának időpontjával, Wlassak szerint ellenben egy formalis ügylet. Keller szerint a főszűly azon van, hogy a litis contestatióval bizonyos perbeli hatások beállanak. Wlassak szerint pedig a litis contestatio első sorban az ügyleti czélt szolgálja és ehhez csak mint következmények fűződnek egyuttal a perbeli hatások is. A kérdés az: mely perbeli cselekvény befejeztével állanak be a perbeli hatások a formularis eljárásban? avagy szolgált-e a formularis eljárásban a litis contestatio egy különös czélt, a melyhez egyuttal a perbeli hatások fűződtek? miként volt ez szabályozva és a pernek mely phasisában állott be?

Az irodalomban legutóbb behatóan Schlossmann foglalkozott kérdésünkkel, ki közelebb áll a Wlassak, mint Keller felfogásához, amennyiben szerinte is külön perbeli actus volt a litis contestatio. De a mód tekintetében közte és Wlassak között lényeges eltérés van. A név maga, litis contesatio,

¹ I. m. I. k. 73. l.

cselekvényre utal, az időpont pedig nem cselekvény. Ám a *litis contestation*nak kettős jelentése van. Jelenti első sorban az egész *in iure* eljárást, másodsorban az *in iure* eljárás végpontját. Így tekintve a dolgot, Keller álláspontja a forrásokkal összhangba hozható. A *litis contestatio* e kettős jelentését elismerik Hölder és Trampedach is, bár utóbbi nem a formula átadásában látja az *in iure* eljárás végpontját, hanem abban, hogy a panaszos a praetor és a panaszlott közrehatásával a formula szövegét végleg fixirozza.¹ Ez Kübler felfogásával rokon, ki a formulát a vitapontnak a felek megegyezése által létesített és a praetor által jóváhagyott fixirozásában látja.² Trampedach álláspontja összefügg azzal, hogy ő nem ismeri el a formularis eljárásban sem az írásbeli formulát, mit mint látni fogjuk, Ermannon és Kübleren kívül még Schlossmann is követ. Trampedach szerint a »*litem contestari*« jelenti az egész *in iure* eljárást, *lis contestata* pedig az ideális időpontot. A Trampedach által a *litem contestari* e tágabb jelentése mellett felhozott források helyeket bizonyítékkép elfogadni Lenel egyenesen kizártnak tartja.³ Ha határozott bizonyítékként nem is fogadható el a Trampedach által felhozott 1 D. 33, 9. . . »*habebit igitur heres oblationem, tamdiu, quamdiu lis cum eo de pecunia contestetur, nisi forte aliud tempus vel mente, vel verbis testator praestituit*«, de nem oly alap nélküli, mint Lenel állítja. *Lis contestetur* alatt itt egész bátran érthetjük az egész *in iure* eljárás tartamát és nem csupán annak végpontját, mert a huzamosabb tartam mellett szól a pozitív szövegezésen kívül az egész §. szövegének összefüggő tartalma. Már a 112 pr. D. 45, 1-et én sem fogadom el bizonyítékként. Ugyancsak nem fogadom el bizonyítékként a 22 § 5 D. 24, 3-at: . . . *Eo autem tempore consentire filiam patri oportet, quo lis contestetur. Secundum haec si filia dicat se patri consentire et ante litem contestationem mutaverit voluntatem,*

¹ I. m. 435.

² I. m. 140., 174. l.

³ I. m. 24. k. 332. l.

vel etiam emancipata sit frustra pater aget». Mert az idézett forráshely második mondatából világosan kitűnik, hogy az első mondat »lis contestetur«-ja nem az egész in iure eljárást, hanem csak annak végpontját jelentheti. Lenel¹ érthetetlennek tartja a 11 D. 5. 1-t, mint érvet, álláspontunk mellett felhozni. Említett forráshelyből: Si a me fuerit adrogatus qui mecum erat litem contestatus, vel cum quo ego . . ., csak világos, hogy itt nem a momentan helyzetre kell gondolnunk, hanem az egész in iure eljárásra, ez a panaszos eljárására nem in concreto, hanem in abstracto utal.² A litis contestatio külön actus volta ellen szól azon körülmény, hogy a forrásokban többnyire tényleges cselekvéskép litem contestari és nem litis contestatio mint külön terminus technicus van említve, továbbá, hogy nem a felek közös cselekményeként, hanem rendszerint a panaszosra vonatkozólag fordul elő, mint a ki az irányító szerepet viszi; ha pedig a felek által véghezvitt külön actus volna, ennek kifejezésre kellene jutnia.³

Hölder felfogása abban foglalható össze, hogy a litis contestatio a perbe bocsátkozással veszi kezdetét, a mely már a praetor előtt történik és befejeződik, mielőtt a felek mindent megtettek, ami a res in iudicium deducta-hoz szükséges, ebben nyilvánul egyszersmind a felek egyezsége a formula iránt, a melynek joghatása a praetor részéről történő datio iudiciivel áll be. Hölder elismeri azonban a litis contestatio szűkebb értelmét is, csak szerinte is a litis contestatio első sorban az egész in iure eljárást jelentette és csak másodsorban annak végpontját. Hölder a Festus által említett tanufelhívást nem tekinti önálló actusnak, hanem csak az in iure eljárás befejezőjének, a mely minden kétségen kívülé teszi, hogy az in iure eljárás befejeződött. Festus idézendő helye a litis contestatio mibenlétét adja, de

¹ I. m. 332. l. 24. k.

² V. ö. még 86., D. 50, 17; 28 D. 47, 10; 23 § 3 D. 12, 6; 7 D. 12, 3.; Trampedach i. m. 127. l.

³ Keller, i. m. 66. Trampedach i. m. 127.

nem szerepét. Különben abból, hogy a felek cselekvősége szükséges a joghatások beálltához, nem következik, hogy a joghatások beálltának közvetlen oka a felek magatartása. Így a *litis contestation*nak a felek cselekvényeivel czélzott joghatása nem a felek magatartásának közvetlen következménye.¹ A *litis contestatio*hoz nem elegendő a felek egyező akarata. Első sorban a praetor engedélye szükséges. Hiába egyeztek meg a felek a formula iránt, ha a praetor nem adja meg a formulát, hiába vette ekkor kezdetét a *litis contestatio*, befejeződni nem fog. Kezdetét veszi ez, mihelyt a felek a formula iránt a praetor közreműködésével tárgyalnak. A joghatások csak a formula adásával állanak be. A perbeli hatások nem csupán a *litis contestatio*hoz fűződnek. Ám a főhatások hozzáfűződnek. A perbeli hatások kezdetül a források különféle kifejezéseket használnak, így 1. *post litem contestatam*, vagy *lite contestata*; 2. *post iudicium (formulam actionem) datum*; 3. *post iudicium acceptum, susceptum, excoeptum*; 4. *re in iudicium deducta*; 5. *post iudicium coeptum, actionem inchoatam*.² Kétségtelen, hogy a *litis contestatio* a formuláris eljárásban, mint külön perbeli *actus* nem szerepelt. A szűkebb értelemben vett *litis contestatio* nem volt tényleges cselekvőség, csak úgy mint ma sem az a perbeli hatások kezdőpontja. Ezzel nem állítjuk azt, hogy cselekvőség nélkül állott be ez időpont. A cselekvények bizonyos összessége után áll be a hatás, a legutolsó cselekvény után, a nélkül azonban, hogy ez legyen a hatások létrehozója. Az, hogy a formula adásával állanak be egyidejűleg a hatások, még nem teszi a formulát a joghatások létrehozójává. Ez csak jelzi, hogy az *in iure* eljárás befejeződött. Lenel plane még Wlassaknál is tovább megy és practice tarthatatlannak tartja még azt is, hogy a formula

¹ V. ö. Hölder, i. m. 213. l.

² *Lis contestata* egyenlő jelentőségére a *iudicium acceptum*mal utalnak 40 pr. D. 5, 3; 25 D. 6, 1; 12 § 2 D. 10, 4; 1, 21 D. 16, 3; 25 § 8, 31 § 13 D. 21, 1. etc.; a *iudicium accipere* és *suscipere* azonos értelmére 8 § 3 D. 3, 3; 21 § 2 D. 15, 1; 10 § 1—3 D. 15, 3 etc. l. Schlossmann, i. m. 39.

adásában rejlett volna a *litis contestatio*, a mit Wlassak praktice kizártnak nem tartott volna,¹ csak ez ellenkezik szerinte a forrásokkal. Érthetetlen Lenel álláspontja, hogy nem csupán a római felfogás szerint, hanem a dolog természete szerint a *per* csak maga a *iudicium*, illetőleg a *iudicialis* eljárás; ez ép oly helytelen, mint azt mondani ma, hogy a felek első *declaratiói* nem *per* még, hanem a *per* csak a bizonyító eljárással kezdődik. Egyébiránt e felfogás első apostola Bethmann-Hollweg volt. Keller munkájáról írott bírálatában,² ki azonban itt kifejtett tanait mint helyteleneket a római *perjogról* írott kitünő munkájában visszavonta.

A *litis contestatio* elnevezés csak historiai. A *litis contestatióról*, mint legfontosabb momentumról átvitetett az elnevezés az egész *in iure* eljárásra. Keller álláspontja igen jól összeegyeztethető a forrásokkal; abból, hogy a *litis contestatio* egybeesett a formula adásával, melyet az *in iure* eljárás végén adott át a *praetor*, koránt sem következik még, a mit Wlassak állit, hogy e felfogás szerint a *litis contestatio* azonos lett volna a formula adásával. A kapcsolat a kettő között az, hogy mindkettő ugyanazon eljárás elé tartozott és tulajdonkép a formula adásával fejeződött be az *in iure* eljárás és miután fixirozva volt a *per*, állottak be a perbeli hatások. Csak úgy, mint a mai rendes peres eljárásunkban az ellenirat után, illetőleg az észrevételezések-nél már új tényeket és bizonyítékokat felhozni nem lehet. A Keller-féle tanoknak hivei: Bethmann-Hollweg, ki római *perjogában* Columbus-tojásnak nevezi Keller felfogását, őt követi Wieding is,³ Kuntze,⁴ Baron,⁵ továbbá Zimmermann, Puchta, Plank és Bekker, míg Windscheid, Rudorff, Krüger, Schulze, Pernice, Dernburg, Wach, Sohm a formula adásá-

¹ I. m. 12.

² Kritische Zeitschrift V. k. 75. 1

³ Der Justinianische Libellprocess cz. művében 59., 61., 64., 71.

⁴ Cursus der Institutionen 162. 1.

⁵ Geschichte d. R. R. 420., 421.

ban látták a *litis contestatiót*. Eleve jelezhetem, hogy szemben az ujabban felmerült irányokkal én a *litis contestatio*-ban nemcsak hogy szerződést nem, hanem még külön egyoldalú *actust* sem látok, tisztán ideális időpontnak tekintem.

Keller álláspontja ellen felhozott érvek.

A perbeli hatások beálltára a források oly kifejezéseket használnak, melyek tényleges cselekvőséget tételeznek fel, így: *rem in iudicium deducere, iudicium suscipere, accipere*, továbbá az idő is mint *tempus litis contestandae* van megjelölve,¹ avagy a hely: *Romae litem contestari potuit*,² avagy 7. §. 5. D. 10., 4. szerint: *passus est secum litem contestari*. Mindezen kifejezések utalni látszanak arra, hogy a *litis contestatio* nem csupán időpont volt, hanem külön jogi *actus*. Csakhogy, mint említettük, a *litis contestatio* jelentette magát az *in iure* eljárást is, tehát e forráshelyek nincsenek ellentétben azzal, hogy a *litis contestatio* nem volt egyéb, mint egy perbeli *caesura*. Igaz, a legfontosabb perbeli hatások fűződtek a *litis contestatio*hoz, de azért nem kellett külön *actus* hozzá. Nem lebegett a levegőben, mint Wlassak állítja; fixírozva volt ez időpont. Elég szilárd idő az *in iure* eljárás végpontja. Nincsen alap Wlassak kételyére,³ hogy a felek maguk sem tudták volna álláspontunk szerint, mikor van a *litis contestatio*. Az *in iure* eljárás végső mozzanata az *in iure* eljáráshoz tartozik még, az nem a *litis contestatio* egy külön *actusa*. A formula adásával nyert az *in iure* eljárás rendszerint befejezést. Savigny ketté választja a formula kiadását és a *litis contestatiót*; utóbbi egy *quasi contractus*, a mely előbbivel azonban egyidejű, mely a vitát kölcsönös nyilatkozatok után éretté teszi a *iudex* elé vitelhez. De még távol áll a szerződéstől. Szóval Savigny oda lyukad ki, hogy a *litis contestatio* az *in iure*

¹ 31 pr. D. 12. 1.

² 28 § 4. D. 4, 6.

³ I. m. 20. 1.

eljárás végén volt¹ és ez volt a formula forrása, tehát nem egyetlen egy nyilatkozat volt, hanem a formula egész tartalmát fel kellett a feleknek a *litis contestatio*kor ölelniök, úgy, hogy bár Savigny kifejezetten tagadja Keller álláspontját, fejtegetései mégis arra engednek következtetni, hogy a *litis contestatio* jelenti az egész *in iure* eljárást.

Nem osztom Schlossmann álláspontját, hogy a *litis contestatio* külön jogi *actus* volta mellett szól az elnevezés is. Szerinte lehetetlen, hogy bizonyos kifejezések, melyek egy meghatározott cselekvényt jelöltek, a cselekmény megszűnte után is fennmaradtak volna. Eltekintve a már kifejtetektől, ez is lehetséges. Ő maga is utal szavakra, melyek különböző időkben különböző fogalmakat jelentettek, a *solvere*, *liberare* például egész ellentétes jelentőségűek ma, mint hajdan. De utalok a *quasi contractus*okra. Ez tiszta historiai elnevezés, ennek semmi köze sincs a *contractus*okhoz. Nem így a *quasi delictum*oknál, hol némi *delictum* mégis fenforog, legalább is a hiba lehellete. A *litis contestatio* egy *tralatitius* kifejezés a *formularis* eljárásban. A *litis contestatio* még a *legis actionalis* eljárásban sem, hol pedig külön jogi *actus*, volt a joghatások oka, hanem csak időpontja. Annál inkább a *formularis* eljárásban, hol mint az *in iure* eljárás befejezője a joghatások beálltának kezdőpontja.

Hogy a tanufelhívás a *formularis* eljárásban elmaradt, igazolja azon körülmény, hogy a *classicus* korban egy helyütt sem tesznek említés róla, továbbá hogy a *Codex* szerint Antoninus és Severus eldöntötték a kérdést, vajjon mikor mondható, hogy *lis contestata est*; ennek pedig értelme és célja nem lett volna, ha a *litis contestatio* külön perbeli cselekmény lett volna.²

Janus a Costa felfogása is megegyező Kellerével a három főpontban, t. i.: 1. hogy a *litis contestatio* az *in*

¹ I. m. VI. k. 9., 31., 33. l.

² *Lis enim tunc videtur contestata, cum iudex per narrationem negotii causam audire coeperit* 1 C. 3, 9 E. E forráshely értelmének felderítésére alább bővebben kitérek.

iure eljárásban volt; 2. hogy a tanufelhívás a legis actionalis eljárásban az egész eljárásra vonatkozott, ezekben Heinecius, Donellus és Sigonius is megegyeznek¹ és végül 3. hogy Costa szintén a litis contestatio kettős értelmét a szűkebb és tágabb értelemben vett litis contestatiót említi. Costa elismeri azt is, hogy a litis contestatio eredeti értelmében megszűnt a legis actionalis eljárás megszűntével, míg Glück² és Winkler szerint a tanufelhívás sokkal tovább fenmaradt. Az azonban a mint a litis contestatio későbbi változását vázolja és e célból a 47 § 1 D. 3, 5 és 1 C. 3, 9-et kombinálja, nem helyes. A változás szerinte akkor következett volna be, midőn az ordinaria iudiciat az extraordinaria iudicia váltotta fel. Az ünnepélyes szavak elmaradásával megszűnt a litis contestatio régi értelme is, nemkülönben a »iudicium accipere«-é is. Utóbbi nem a felek cselekvőségét és alávetését a praetor által adott bírónak jelentette. Janus a Costa felfogása és tanai nagy hatással voltak a szerződési elmélet hiveire. Schlossmann is erősen a hatása alatt áll. Nem foglalkozom itt azzal, hogy a 47 D. 3, 5. interpolált hely, mert a mily kétségtelen, hogy az ordinaria iudicia, illetőleg az extraordinaria iudicia csak az eljárás kettéválását, illetőleg szét nem válását jelenti és sohasem a legis actionalis és formularis eljárást, ép oly kétségtelen, hogy Paulus idejében, kitől e töredék származott volna, még az extraordinaria iudicia helyét nem foglalhatott. De érthetetlen a litis contestatio ily kettős átalakulása is.³

A mit Schlossmann érvül felhoz az ellen, hogy a litis contestatio az egész in iure eljárást jelentette volna, nem bizonyíték. Schlossman érvet kövöcsol abból, hogy a litis contestatio kapcsolatos volt a iudicium acciperevel, a melyre a források szerint a praetor kényszerithette az alperest; szerinte pedig a litis contestatio említett értelme mellett ez annak megjelenését jelentette volna, a mire a praetor nem

¹ V. ö. Keller i. m. 25. l. 11. jegyzet.

² I. m. VI. k. 171. l.

³ V. ö. Keller, i. m. 30. l.

kényszeríthetett. Ez azonban nem áll; ez a következtetés még nem folyik abból, hogy a *litis contestatio* az egész *in iure* eljárást jelentette volna, hisz Keller sem tagadja, hogy a *litis contestatio* mint a perbeli hatások döntő időpontja is létezett volna. Schlossmann okoskodása szarvasokoskodás. A *legis actionalis* eljárásban a *litis contestatio* a tanufelhívásban állott; a tanuk feladata volt az *in iure* eljárásban törtétekről tanuságot tenni. A tanu felhívás, illetőleg a *litis contestatio* tehát egy tisztán *assertorius* jellegű *actus* volt és semmikép sem *promissorius* jellegű, a melyben a felek az ítéletnek alávetni kötelezték volna magukat. A *formularis* eljárásban a formula tartalmazta az *in iure* eljárásban törtéteket, így feleslegessé vált a tanufelhívás. *Contestari litem dicuntur duo aut plures adversarii, quod ordinato iudicio utraque pars dicere solet: Testes estote.*¹ A Müller-féle kiadás hozzátoldja még az alanti *clausulat*: *Contestari est, cum uterque reus dicit: Testes estote.* Lenel *elismeri* mindkét hely *valódiságát*², de nem akarja *elismerni*, hogy a *legis actionalis* eljárásban a *litis contestatio* a tanufelhívás által történt, illetőleg nyert volna befejezést. Szerinte idézett helyek csak az elnevezési okot jelölik meg, de a dolog lényegét nem adják. Nézetem szerint a második hely megadja a *litis contestatio* lényegét. Az ellenkező állásponton van Wlassak is,³ de erre alap nincs, a szöveg maga fogalmi meghatározásra utal. Az első hely adja a *litis contestatio* időpontját és az elnevezés okát. Az *ordinato iudicio* után semmi sem történhetik már *in iure*, amire tanufelhívás történjék. Nem is emlitem, hogy a „*quod*“ egyaránt fordul elő, mint „*midőn*“ és „*mivel*“, avagy „*hogy*“ jelentésben. A „*solet*“ utal a fennálló jogállapotra és ha nem vagyok nagyon merész a jogforrásra. Egyébaránt „*solet*“ nem csupán a szokásos, hanem a szükségszerű,

¹ Bruns-Momsen-féle kiadásban (*Fontes iuris Romani antiqui* ed. V. p. 335).

² I. m. 24. k. 334. l.

³ I. m. 78. l.

ketelező cselekvényt jelöli már Gaius több helyén, így I: 120, 134; II: 103; III: 56; IV: 15. Lenel azonban maga is concedálja, hogy említett helyekből azon következtetést sem lehet vonni, hogy a „testes estote“-hez a litis contestatitot illetőleg valaminek jönnie kell még. Keller álláspontját követik e tekintetben is Bethmann-Hollweg¹ Zimmern² Puchta³. Csakhogy Puchta tagadja, hogy a legis actionalis eljárásban a litis contestatio czélja lett volna a iudex részére tanúságot tenni, hanem szerinte tisztán ünnepélyességi actus volt, a mely az in iure eljárás befejeztét, a perfüggőséget és a joghatások beálltát jelezte volna, a mi hallgatag nem történhetett volna, hanem külön ünnepélyes actus által, ezzel kétséget kizárólag praeciziroztatott a joghatások kezdete. Nem látom be, miért ne legyen a litis contestatio czélja az in iure történekekről tanuskodni, hisz a iudexnek szüksége volt erre. Puchta mivel sem igazolja állításait. Ugy a legis actionalis, mint a formularis eljárásban az in iure történekek adják meg az in iudicio eljárás jellegét, irányát. Fontosak voltak tehát azon symbolicus cselekmények, illetőleg ünnepélyességi szavak, a mik a felek és a magistratus részéről történekek. Az in iure történeke szóbeli tárgyalások lánczolatát megrögzítette a formula, de a legis actiók a formulát nem ismerték, ezért kellettek a tanuk. Ámbár voltak egyesek, mint Du Roi, kik már a legis actionalis eljárásban a formulát fellelni vélték és a kétféle eljárás közötti különbséget csak az ünnepélyesség elmaradásában látták.⁴ Du Roi tévedésének nyitja abban keresendő, hogy még Cicero idejében is meg volt a legis actionalis eljárás. Du Roi álláspontja ellenkezik Gaius IV: 30. és 95. helyeivel, a melyek szerint e két eljárás egymást teljesen kizárta: Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium venerunt... itaque per legem Aebutiam et duas Julias sublatae sunt istae legis

¹ I. m. I. k. 178. 1.

² Rechtsgeschichte III. k. 359. 1.

³ Institutionen 527—528.

⁴ Archiv F. C. Pr. 6. k. 259. 1.

actiones, effectumque est, ut per concepta verba, id est per formulas litigemus.¹ Du Roi fejtegetéseinek nagy hatása volt Wlassakra, nemkülönben Bethmann-Hollweg: Keller munkájáról írott idézett recensiojának. Wlassak különben nem akar semmi eltérést sem látni a két eljárás között (legis actionalis és formularis), sőt a formalismus megszüntében sem akarja a különbséget látni, szerinte több a közös, mint az eltérő vonás, csupán a litis contestatio formáján a formularis eljárásban elasticusabb és czélszerűbb, mint a legis actionalis eljárásban volt. Egyébként Festus idézett helyét is a formularis eljárásra akarja vonatkoztatni, sőt azt sem akarja concedalni, hogy az in iure eljárás végén történt a tanufelhívás. Határozottan alaptalan állítása, hogy a tanuk csak a litis contestatióról tettek volna tanuságot, hogy a tanuk eleve szólítottak volna fel. Ezen álláspontot foglalta el eredetileg Bethmann-Hollweg is a Keller munkájáról írott recensiójában,² azonban belátta, hogy kételyei alaptalanok és a felhozott helyek is összeegyeztethetők Keller álláspontjával, ezért tanait vissza is szívtá a római perjogról írott kitünő munkájában. Sem Festus említett két helye, sem egyetlen egy forráshely sem enged ily külön actusra következtetni. Savigny is ama helytelen felfogást követi.³ A helyes álláspontot követi Eisele⁴ és Hölder⁵ is. Ámbátor Hölder hajlandó Festus helyét odamagyarázni, hogy a tanufelhívás csak szokásos, de nem kötelező volt, kiindul épen a »solet«-ből, de erre vonatkozólag már nyilatkoztam. A tanufelhívást a legis actionalis eljárás már természeténél fogva megkövetelte. Azonban a tanufelhívás nem tekinthető sem a szerződés végrehajtásának, sem egy önálló jogi actusnak, ezt a iudicium ordinare-nak kiegészítőjéül tekinthetjük, csak úgy, mint

¹ Gaius i. h. 30.; v. ö. még Keller, i. m. 5. l.

² I. m. 73. l.

³ I. m. 11. l.

⁴ I. m. 331. l. I. j.

⁵ I. m. 202. l.

a végrendelet teljességéhez tartoznak a végrendeleti tanuk, kik a végintézkedésről tanuskodtak.¹ Ellenben nem látom beigazolttnak, a mit Hölder is követ² a minek első sorban Eisele adott kifejezést, hogy a rogatio testium, előzetes tanufelhívás is helyt foglalt volna, sem azt, hogy a testes estote-t testes sumus követte volna a tanuk részéről. Erre Festus idézett helye következtetni nem enged, sem a forrásokban támpontunk nincs, távol fekvő Paul Sent. III. 4. A. §. 4. analógiája. Megengedem, hogy talán czélszerű is lett volna a rogatio testium, de a felek e czélt elérhették, ha magukkal hozták tanuikat, ezek azután kellő figyelmet fordítottak a történetekre, Ubelohde³ a testes estotet a rogatio testium imént említett értelmében fogja fel, miként Wlassak is.⁴ Hogy különböző időben történetekről kell tanuságot tenni esetleg a tanuknak, a mit Wlassak álláspontja mellett felhoz, erre vonatkozólag megjegyzem, hogy ha az első terminuskor a tárgyalás be nem végződött, akkor rendszerint előlről kezdték az újabb tárgyaláson, egyébaránt mint emlitém gondoskodhattak eleve tanukról a felek. Wlassak álláspontja Festus idézett helyeiből ki nem olvasható, különben is e szerint a tanuságtétel nem a lényegre, nem a litis contestatio alapjául szolgáló eljárásra vonatkoznék, hanem a formalismusra, miért legyen az első kevesebb. Megjegyzem, hogy én a tanufelhívást csak a legis actionalis eljárásban vélem fennforgónak, az ellenvetéseket csak azért teszem, hogy kimutassam, hogy azok, kik a formularis eljárásban is fennforgónak vélik, nem fogják fel a dolgot helyesen. Nem osztom Hölder nézetét, hogy a tanuk nem az épen az in iure eljáráson lévők, hanem az advocatusok.⁵ Erre vonatkozólag megjegyzem, hogy az advocatus egyáltalában nem

¹ 20 § 8 D 28, 1.

² I. m. 203. l.

³ Hartmann-Ubelohde: Über die römische Gerichtsverfassung 44S. l.

⁴ I. m. 72. l.

⁵ I. m. 207. l.

tanu, feltéve, hogy a fél egyáltalában advocatussal jelent meg, de ha tanuként szerepelt is, a római jogban a bizonyítékok szabad mérlegelése mellett mint elfogult fél vajmi kevés jelentőséggel bírhatott, plane eltérések esetén. Hölder maga is elismeri, hogy a tanufelhívásnak csak a legis actionalis eljárásban volt értelme, mégis a formularis eljárásban is egyideig fennforgónak véli, sőt ő is Festus idézett helyét a formularis eljárásra vonatkoztatja. Ez azonban nem áll, érvei nem bizonyítják ezt. Sem az, hogy Festus a *litis contestatió*ról, mint a jelenben véghezvittről és nem mint a multban megtörténtéről beszél, nem bizonyíték, sem az *ordinato iudicio* jelentése, mely szerinte a jogvita praecisirozását és egy meghatározott bíró elé döntés végett való utalást jelenti, mivel a kettő a legis actionalis eljárásban kettéváltott, tehát nem vonatkozhatnék ez eljárásra Festus helye. Azonban a *litis contestatio* csak azt előfeltételezi, hogy a *iudicium* már *ordinatum*, ez pedig meg van, ha praecisiroztatott a jogvita, illetőleg a vitás kérdés. Egy jogi forrásra sem utal Hölder, a mely álláspontját igazolná. De a *lex Rubria* is kizárja e felfogást, hol nyoma sincs a tanufelhívásnak. Ez csupán három dolgot parancsol a magistratusnak: *ius dicito*; *iudicium dato*; *iudicare iubeto cogito*. E *lex Rubria* nemesak a formula írásbeliségét tanúsítja, hanem e körülményt is. Mig az utóbbi két kifejezés jelentősége iránt kétség nem lehet, addig a *ius dicito* értelme vitás lehet. Azonban elfogadható a mit Bekker állit,¹ hogy ez a magistratus pernyitó cselekménye és csak azután lennének a felek cselekvényei kötelezők a perben, vagyis a praetor az *in iure* eljárást is megtagadhatta és nem csupán az *in iure* eljárás alapján az *actió*t, a mely utóbbi esetben a *litis consumptio* be nem következik, nem lévén *litis contestatio*, tehát felperes igényérvényesítése később sincs kizárva.

Ha *iudicium ordinatum* alatt Wlassak nem is akarja az *in iure* eljárás befejeződését, elintézését látni, hanem

¹ I. m. 24. k. 367. l.

a mit hosszan bizonyít, hogy ordinare előkészítést jelent,¹ akkor is oda lyukadunk ki, hogy a iudicialis eljárás előkészítése ez nem egyéb, mint az in iure eljárás, a peranyag rendezése. Egyébként ordinato iudicio jelentheti azt is, miután a bíró kineveztetett. A litis contestatio értelmében egyébaránt előfordul a forrásokban az ordinatum iudicium vagy az ordinata causa² Wlassak tétovázik a »testes estote« értelme felől, eleinte közönyösnek mondja a tanufelhívást, később mégis azt mondja, hogy igenis lényeges volt a tanufelhívás és nem csupán formalitas, de ez csak valaha, mert különben az actus neve nem lett volna ez.

A legis actionalis eljárásban a felek részrehajlósága, illetőleg elfogultsága nemkülönben feledékenysége ellen — hisz tudjuk, 30 nap volt az in iure és az in iudicio eljárás között — is üdvösek voltak a tanuk. Schlossmann szerint kétséges, hogy a legis actionalis eljárásban a litis contestatio mint külön actus szerepelt volna, kétli, hogy a vindicationalis eljárásban szereplő superstesek, kik a göröngyhozatalban részt vettek, azonosak lennének a Festus említette tanukkal.³ Szerinte minden nyom hiányzik arra, hogy a iudicium dictare és accipere előfordult volna már a régi eljárásban. Csakhogy ezzel maga alatt vágja a fát, mert azt csak Schlossmann megengedi, hogy a szóbeli eljárás jobban illetőleg inkább feltételezi a litis contestatio külön actusát, mint a formuláris eljárás. Tagadja továbbá a formula írásbeli voltát, ez ellentmond az egész formuláris eljárás természetének, de erre alantabb bővebben még kitérek. Végül azt mondja, hogy feltéve, hogy Keller két első állítása igaz, még sem áll okvetlen, hogy ezzel a litis contestatio a formuláris eljárásban hatályát veszítette volna. Erre azt válaszolom, a ki elismeri az

¹ 8 pr. D. 5, 2; 26 § 2 D. 26, 2; 25 § 2 D. 40, 12; 20 D. 22, 3; 14 C. 7, 16; etc. l. Wlassak i. m. 76. l.

² 24. pr. 1, 2, 3; 25. §. 2. D. 40., 12.

³ Contestari est, cum uterque reusdicit: Testes estote Paulus Diac. M. p. 38.; Contestari litem dicuntur duo aut plures adversarii, quod ordinato iudicio, utraque pars dicere solet. Testes estote p. 57.

említett praemissákat, a ki elismeri a *litis contestatio* említett célját, annak okvetlen el kell ismernie, hogy a *litis contestatio*, mint külön *actus* hatályát veszttette a formuláris eljárásban mint czélnélküli. Ha a római jogban fenn is maradtak egyes formalitások, mikor céljukat veszttették, például a *radusculum* vagy a *solutio per aes et libram*, de ezek azért voltak és maradtak fenn, mert külsőleg azonos eljárás maradt, míg a *legis actionalis* eljárás eltért a *formularis* eljárástól, másrészt említett formalitásokról a források tanuskodnak, hogy fennmaradtak, míg a tanufelhívásról a *formularis* eljárásban semmi adatunk sincs, merően a logikai következtetésekre vagyunk utalva.

Wlassak álláspontjának bírálata.

Wlassak a *litis contestatio*ban egy formal szerződést lát, a mely a felek megegyezését czélozza az iránt, hogy a praetor által közölt formula szerint folytatják majd a pert és a felek megegyezését a választott *per forma* szerint eljárni külsőleg dokumentálja. Schott szerint a *litis contestatio* a praetortól nyert formulának panaszlottnak való kézbesítését czélozza, az edere és *accipere* csak tartalmát és nem formáját jelentette e jogügyletnek. Azonban miért kellett alperesnek a formulát kézbesíteni? Nem adhatta át *in iudicio* felperes? Az ellenfél jelenléte még nem feltételez szerződést, a *cognitor* rendelés is ünnepélyes szavakkal az ellenfél jelenlétében történt és még sem jut senkinek eszébe ezt szerződésnek tekinteni, hanem általános a felfogás, hogy ez egy egyoldalú jogügylet: »*Cognitor autem certis verbis in litem coram adversario substituitur, nam actor ita cognitorem dat... Gaius i. m. IV : 83.* Téves Wlassak felfogása, hogy a *litis contestatio*-val születik meg a per, a mi ezelőtt történik, az mind csak előkészület, a mi utána az már mind belé esik a perbe és belé esik már maga a *litis contestatio*. Bizonyítéku felhozza Wlassak, hogy csupán a felek egyező akaratnyilatkozata létesíti a pert, hogy a *litis contestatio* helyett *lis inchoata* vagy *iudicium coeptum* van sok helyen a forrásokban. E felfogás

ellentmond a formularis eljárás egész valójának, hogy a peres eljárás 2 részből, in iure és in iudicio eljárásból állott, ha az in iure eljárásnak nincs más csak előkészítő jellege, ha ez még nem tartozik a perbe. De különben is a felhívott forráshelyek, a hol e kifejezések előfordulnak kivétel nélkül e joghatásokra vonatkoznak és minthogy ezek főleg a litis contestatiohoz fűződtek, azért e szempontból mondhatjuk, hogy ezzel veszi a per kezdetét, de azért az nem változtat azon, hogy már előbb is folyik a per. Így, hogy a joghatások szempontjából értendő a lis inchoata, mutatja 2 D. 41, 6: Si is, qui alienam rem donaverit, revocare constituerit donationem, etiamsi iudicium ediderit, remque coeperit vindicare, curret usucapio.¹

Wlassak szerint a litis contestatio abban állott, hogy felperes a praetortól nyert formulát alperesnek átadta (litem contestari-edere iudicium) alperes pedig átvette (accipere iudicium). A formula átvételével alperes elfogadja a bíróságot, annak döntésének magát aláveti, ezzel veszi fel a pert. Érthetetlen mint akarja Wlassak² az általa idézett Cicero helyekből levezetni azt, hogy a iudicium accipere alperes részéről történő formal actus, eltekintve attól, hogy az obiectív igazságok megállapításánál nem lehet Cicerot az ügyvédet, illetőleg mint ügyvédet hiteles forrásnak venni.³ Wlassak szerint tehát az in iure eljárás befejeztével a magistratus átadta a formulát a panaszosnak. Ezt követte a litis conses-tatio, a mely felperes részéről litem contestari, alperes részéről iudicium accipere. De Ulpian egyik helye alapján Wlassak azt állítja, hogy nem mindig történt az írásbeli formula átadása, csak eredetileg, később a klasszikus jogászok korában lehetett már dictare iudicium, avagy felperes az okiratát átadta alperesnek, hogy abból a formulát kijegyezze.⁴ Ere-

¹ L. még Keller, i. m. 69. Wlassak i. m. 57; 76 § 1 D. 47, 2; 27 D. 50, 17; 2 D. 41, 6; 5 D. 46, 8; Pap. Vat. 263. etc.

² I. m. 15. l.

³ Pro Quinctio 20 § 63, 64; 26 § 82, 83.

⁴ 1 § 1 D. 2, 13.

detileg az írásbeli formula átadása történt felperes részéről, mert ez felelt meg az alperes tevékenységét jelző »acciperenek«. Eleinte Wlassak maga is czéltalannak találta e szóbeli eljárást és azt mondotta, hogy ez csak a legritkább esetre szorítkozhatott és alkalmatlannak találta is a litis contestatio czéljaira,¹ később azonban már egészen közömbösen veszi és felhasználja álláspontja igazolására. A iudex előtt kettős czélt talál Wlassak a formula editiójában jelesül ez tartalmazta volna a iudex kinevezését, másrészt a felek megegyezését, csakhogy ez utóbbi téves, mert nem a felek megegyezése jött a formulába, hanem a mit a magistratus felvett, hisz a magistratus megtagadhatta a formula adását avagy az exceptio felvételét, annál kevésbbé tekintett arra, beléegyezik-e alperes. Nem ide való Wlassak idézete Ulpianból, természetesen, ha a felek megegyeztek valami iránt, az a bírót rendszerint kötötte (Si convenerit inter litigatores, quid pronuncietur, non ab re erit iudicem huius modi sententiam proferre 26 D. 42, 1.). Tehát Wlassak szerint az eljárás menete ez lett volna: A praetor megadja a formulát, mire következett felperes részéről az editio, a mely vagy tényleges átadásban nyilvánult, vagy dictálta, vagy megengedte a leírást a felperes; alperes részéről acceptio, jelesül vagy átvette vagy utána, vagy leírta a formulát alperes az editio különféleségeihez képest. A mint Wlassak a litis contestatiót leírja, itt még nincs szerződés, mert feltéve, hogy alperes át is vette felperestől a formulát, ez még nem szerződés. Különben ő a litis contestatio legközelfekvőbb czéljának tekintette az edere és acciperevel az in iure történeteket kétségtelen fixírozni, de e czél az említett módok valamennyiével el nem érhető, mert kellően nem ellenőrizhető például vajjon nem történt-e tévesen a leírás. Lenel az edere és acciperenek más jelentést tulajdonít, mint Wlassak, mert szerinte a litis contestatio Wlassak által felállított formája nem juttatja eléggé kifejezésre a feleknek a perbeli obligatio

¹ I. m. 52. 1.

létesítésére irányuló akaratmegegyezését.¹ Lenel szerint felperes alperesnek elmondotta a formulát, a mely felett megegyeztek, de különös elfogadás nem kellett, elegendő volt, ha alperes ellent nem mondott. Ezzel a szerződés perfect lett volna. Feltéve, hogy a felek formulában megegyeztek volna is, ez még nem szerződés. Lenel is Festus idézett helyét a formularis eljárásra vonatkoztatja, minthogy a formula szerinte szóbeli volt, a feleknek, illetőleg a panaszosnak recapitulálni kellett végül a formulát, nehogy később kételyek merüljenek fel és alperes megegyezését tagadja. Nekünk ezen feltevésre szükségünk nincs is, mert a jogvita praecisirozása szerintünk a formulában történik, a mely ellen alperes mit sem szólhat, beleegyezése tagadásáról szó sem lehet, hisz a formula kibocsátása független akaratától. Különben alperestől függött volna a *litis contestatio*t lehetővé tenni, mert a formula kibocsátása még nem lévén az, a formulában a feleknek említett felfogás szerint meg kellett volna egyezniök. Az ellenben, hogy az elfogadás formátlan, az ajánlat formához kötött, még nem döntené meg Lenel felfogását, a mint Hölder tévesen állítja,² mert ott van a *dotis dictio*, hol szintén a *dictio* bizonyos formát kívánt, az elfogadáshoz elég volt *sibi dici pati*.³

Ulpian idézett helye⁴ semmi összefüggésben sincs a Wlassak szerint a *litis contestation*nál megkívánt tevékenységgel, ezek inkább az edere fogalmi meghatározását adják kapcsolatban az okirat felmutatási kötelezettséggel illetőleg a *genus actionis* megjelölésével. Ha mindjárt különböző fogalmakat jelölünk is meg ugyanazon névvel, mégis ugyanazon dologra vonatkozólag ugyanazon szó két különböző jelentéssel nem bírhat, mert akkor nem tudjuk, hogy vajjon

¹ I. m. 15. k. 378. l.

² I. m. 226. l.

³ V. ö. Lenel, i. m. 24. k. 337. l.

⁴ 1 § 1 D. 2, 13: *Edere est etiam copiam describendi facere vel in libello complecti et dare: vel dictare, eum quoque edere Labeo ait, qui producat adversarium suum ad album et demonstret, quod dictaturus est vel id dicendo, quo uti velit.*

melyik jelentése legyen a szónak. Igaz ugyan, hogy az „edere“ oly két különböző cselekményt jelöl meg, a melyek fenforgását mindenkor a körülményekből, az összefüggésből megállapíthatjuk, épen ez összefüggés mutatja, hogy Ulpian idézett helye sincs vonatkozásban ama fogalommal, a mit Wlassak neki tulajdonítani akar, maga az egész titulus u. i., hol e hely áll az okirat felmutatásról szól. A Wlassak említette formák nem a kölcsönös megegyezés formái, ezek nem egyebek, mint az értesítés adás, illetőleg az értesítés vétel formái, panaszosnak fixirozá, a nyert értesülés a formula tartalmát. A nyert írásbeli formula átvétele nem lehet egyszersmind elfogadás is, a minek Wlassak állítja, mert ez feltételezi a tudomásvételt, a mi még az átadásban nincs meg, csak utána következik. A Wlassak által idézett helyei a Digestaknak, a hol az edere előfordul, mindenütt csak a *genus actionis edere* értelmében fordul elő az edere, még ott is a mit Schlossmann különösen kiemel, hogy ez a *litis contestatió*ra vonatkozik, de később lassan visszavon a 15 D. 26, 8 helyen is: *Accipientis et edentis iudicium idem tutor auctor utrique fit. Sed hoc utrum ita est, si bis auctor factus est, an et una auctoritas sufficiat eo animo ut ad utrumque pertineat?* dubitat quidem Pomponius, sed fortiter defenditur sufficere unam auctoritatem. Mint az egész hely mutatja, itt nem a *litis contestatió*vali vonatkozásról van szó, hanem ugyanazon tutorral bíró, két egymással perlekedő impubes tutoris auctoritásáról, mely szerint az impubes felperes és alpereskénti perben állásánál egyaránt szükséges a tutoris auctoritas, de elegendő egyszer nyilvánítani, nem kell külön-külön. De viszont nem bizonyít mellettünk sem, csakugy, mint 20 § 8 D. 28, 1¹; 8 D. 40, 2²; 30 pr. D. 21, 1.³ Nincs szükség a dictare-val felecsérelni az edere-t félreértés kikerülése végett, a mit Schlossmann akar Gaius i. m. IV: 165-ben, mert itt világos, hogy csak

¹ Hölder i. m. 202. l.

² Hölder i. m. 235. l.

³ Hölder i. m. 228. l.

felperes sponsionalis, alperes restipulationalis formulájának előadásáról van szó, nyoma sincs az „accipere“-nek.¹ A Wlassak által idézett Cicero pro Quinctio 21, 66. csak a defensio átvételére vonatkozik arra, hogy Quinctius nem indefensus.² Hasonlóképp nem vonatkozik a litis contestatióra a 20, 63 i. h. Egyébaránt e helyből Wlassak kiolvasni vélni azt is, hogy alperes a formulát a praetor kezéből vette, a miről szó sincs. Ideiktatom e helyet: »Fatetur libellos Alfenum deiecissee, vadimonium promississe, iudicium quin acciperet in ea ipsa verba, quae Naevius edebat non recusasse.« A Wlassak által felhozott egyéb helyeken vagy nem is fordul elő edere és accipere vagy csak dictare, avagy világosan kivehetőleg csak a perlési szándékot jelöli meg az »agere velle«.³ Wlassak a legvilágosabb helyeket hajlandó félre magyarázni, csak hogy a szerződési teóriáját diadalra juttassa. Még ha edere és accipere együtt is fordulna elő, akkor sem jelentene ez mást, mint a praetor közlését a formula kiadását és annak a felektől történő átvételét, tehát korántsem a felek közvetlen szerződését. Így C. 3, 9. egy világos Codex helyet, mely kétségtelen, hogy nem ide vonatkozik, oda akar magyarázni, hogy teóriájának kedvezen. Világosság kedvéért idézem a helyet: Res in iudicium deducta non videtur, si tantum postulatio simplex celebrata sit, vel actionis species ante iudicium reo cognita. Inter litem enim contestatam et editam actionem permultum interest. Lis enim tunc videtur contestata . . . (itt egy részt kihagy, a mely ellene szól és egyszerűen ahhoz a kényelmes eszközhöz fordul, hogy interpolatio) edita actio speciem futurae litis demonstrat, quam emendari vel mutari licet, prout edicti

¹ Deinde actor quidem sponsionis formulam edit adversario, ille huic invicem restipulationis.

² Alfenus ut omnes intelligere possent iudicio defendi Quinctium viros bonos complures advocat: testatur isto audiente . . . se paratum esse omni recta atque honesta ratione defendere, quod petat non deberi. Se iudicium, id quod edat, accipere.

³ 2 D. 41, 6; 21 D. 5, 1.

perpetui monet auctoritas, vel ius reddentis decernit aequitas. A 22 § 8 D. 46, 8-ba sem lehet a legjobb akarattal belemagyarázni, hogy a litis contestatio qua külön actusnak alkatrészét képezte volna az edere formulam . . . formulam edimus, qua intendimus . . . qua formula ita demum vincimus, si probaverimus rem nostram esse (Gaius i. m. IV. 93.) Itt világos, hogy Gaius a genus actionis megjelölésére gondol és Wlassak ezt is a litis contestatióra akarja vonatkoztatni. E felhozott forráshelyek igazolják, hogy Wlassak mennyire kiforgatta való tartalmukból a forráshelyeket.¹ Hasonlókép az 5 §. 4, 5 D. 6, 1 mi vonatkozásban sincs a per szerződéssel, hanem egyszerűen arról az esetről szól, hogy a pertárgy iránt megegyeztek — a mihez a feleknek joguk van — és tévedés forog fenn. Ezen esetek főleg olyanok, hol obiectiv bizonytalanság forog fenn, a hol tehát a bíró inkább mint elfogulatlan harmadik egyén szerepel. Ugyan csak semmi kapcsolat sincs a 3 § 1 D. 4, 4; 13 D. 10, 3 helyekkel. 1 § 1 D. 44, 6 a perbe bocsátkozásról, a perbeli legitimatióról szól. Nem bizonyít a szerződés mellett a »litem inter se iungunt« kifejezés, nemkülönben Cicero de leg. III. c. 3 § 6. Maga Wlassak is megengedi, hogy a magánjogi szerződések szabályai nem hatnak ki a perbeli szerződésre, hanem más szabályok.² A forrásokban előforduló »contrahere« épen nem jelenti a litis contestatio szerződési voltát.³ A »contrahere« szót a rómaiak minden kötelező tényállás megjelölésére használták, de erre még kitérek. A római magistratusnál tudjuk nem volt meg a hatalmi ágak két választása, másrészt Wlassak felfogása szerint a litis contestatio egy formal actus volt, a mely okvetlen feltételezte a magistratust és a felek személyes közreműködését; elképzelhető-e ily körülmények között, hogy a litis contestationál dictálásban avagy leírás végett való

¹ L. még 50 § 2 D. 15, 1; 13 § 1 D. 46, 7, i. m. 49, 1.

² I. m. 61. I. V. ö. 61 pr. D. 5, 1; 13 D. 10, 3; 76 § 1 D. 45, 1; 5 § 4, 5, D. 6, 1; 21 § 6, D. 4, 8.

³ V. ö. Windscheid: Actionen 61. l., Pandekten I. k. 124. §. Brinz: Pandekten I. k. 324. l.

átadásban nyilvánult volna az »edere«. Találóan utal Schlossmann az analphabétákra. Továbbá leküzdhetlen nehézségek merülnének fel a iudicium duplexnél, különösen az osztálypereknel, hol úgy felperesi, mint alperesi részen többen voltak, értve ez alatt a panasztemelőt és a panaszlottakat. A iudicium duplex természete épen abban nyilvánul, hogy mindkét fél fel- és alperes egyaránt. Schlossmann tagadja, mint említém, a formula írásbeli kötelező voltát, bár ő maga is megengedi, hogy az írásbeliség elterjedésével facultative alkalmazásba jött, csak úgy mint a mancipationál és a stipulationál, bár eleintén nem volt szükség, mégis alkalmazták. Okvetlen írásbeli volt a formula, ezt az eljárás természete is magával hozza, hogy értesült volna a iudex az exceptióról, praescriptióról, a melyek nem a ius civilen birták alkalmaztatásuk alapját, nem is szólva a complicat perekről. Schlossmann úgy látszik összetéveszti a joghatás alapját a kötelező írásbeli formával. Az ítélet már kötelez a kihirdetéssel, mégis írásba kell foglalni. Nem csupán constitutiv, hanem declarativ iratok is vannak. Ha tartozásom kifizetem, a solutio a fizetéssel áll be, mégis nyugtát állítanak ki, vannak bizonyító okiratok is és a formula is ily bizonyító erejű okirat volt az in iure történekekről. A formula írásbelisége mellett bizonyít Gaius IV. 131—133., mely szerint a praescriptióknak a formula elé kellett iratniok, ez már okvetlen feltételezi azt, hogy a formula is iratott legyen. Téves, a mit Schlossmann ellenérvül felhoz, hogy a formula önként is irathatott, de hova iratott volna a praescriptio. Szerinte csak ily önkéntes iratokra állana a praescriptio írása és hivatkozik »debemus praescribere« kifejezésre, a mely ugymond, ha a formula írásbelisége kötelező lett volna, a praetor által volna eszközendő. Erre megjegyezzük, miként ma, úgy a régi perjogban is a bíró cselekményei, minthogy a felek érdekeit szolgálják, gyakran köznyelven a felekéinek mondatnak, áll ez különösen a római jogra, hol a feleknek igen nagymérvű activ szerepük volt. De a »debemus praescribere«¹ utal a praes-

¹ Gaius i. m. IV: 131. § 10.

criptio kötelező voltára, mert különben a rendes joghatások állanak be, ez pedig feltételezi, hogy a formula írott legyen.¹ Egyébaránt Kübler is felhozta már, hogy a praescriptiót a fél is írhatta, nem kellett a praetornak tennie, jelesül megtette a fél, mikor actióját benyújtotta. De ez absurd álláspont, mert a formulában a praetor nyilatkozik és intézkedik és nem a felek. Hogy a formula concipiálása egyedül a praetor feladata volt, az kitűnik Gaius i. m. IV: 45, 46, 47, 60, 107 helyeiből, bár kétségtelen, hogy a panaszosnak is szerepe van a formula adásánál, ő kéri t. i. a formulát, rendszeren az ő ajánlata szerint concipiáltatik a formula.² Kübler felfogása a litis contestatióról igen formalisticus, a mi nem egyeztethető össze a formularis eljárással és semmi támpontot sem találunk a forrásokban ez álláspont mellett, még a czélszerűség sem szól mellette. Jelesül szerinte³ az in iure eljárás befejeztével a praetor felemelkedett tribunaltjáról hasonlóképp az összes jelenlévők, mire a felek »testes estote«-t kiáltották volna, erre a praetor a formulát ünnepélyesen elolvasta volna. Ebben nem látnám a iudicium datiót, a felek részéről pedig a tudomásulvételben az »accipere-t«. A mit Schlossmann a formula kötelező írásbelisége ellen felhoz, hogy t. i. mindenütt, hol valami írásbeliség kötelező volt, meghatározott terminológia juttatta ezt kifejezésre, ez ugyancsak cum grano salis áll, de a formula épp annyira kifejezi az írásbeliséget, mint a codices expensi és accepti; vagy a tabulae, codicilli a végrendelkezéseknél. Különben a formuláknál is voltak az írásbeliségre emlékeztető fogalmak az actio avagy 1. pr. D. 27, 5, mire alapítja Schlossmann, hogy idézett hely tartalmazta »actionem scripsit« az edictumba való írasra

¹ Item si verbi gratia ex emto agamus ut nobis fundus mancipio detur, debemus hoc modo praescribere ea res agatur, de fundo mancipando, ut postea si velimus vacuum possessionem nobis tradi . . . totius illius iuris obligatio illa in certa actione: Quidquid ob eam rem N. N.^m A. A.^o dare facere oportet per intentionem consumitur.

² V. ö. Ermann i. m. 269–276.

³ I. m. 181. l.

vonatkozik, hasonlóképp nem ellenérv 9 § 8 D. 4, 2 sem, hogy ott az *actio quod metus causa*, mint *actio in rem scripta causa* az albumban állott, bár megengedi, hogy egyes esetekben a formulát írva kapta a fél. Schlossmann tagadja, hogy a formularis eljárás előnye abban állott volna, hogy a legis actionalis eljárás rigoristicus szóbeli formulája helyébe az írásbeliség lépett volna és a modern perjogokra hivatkozik, hogy ma sem látna senki előnyt ebben, sőt hátrányt, hivatkozik Gaius IV : 30. helyére, hol nem látja az írásbeliséget kifejezésre jutni,¹ de a formula szóbelisége sem következik ebből, sőt az első mondata bizony ellent is mond annak.² Trapedach szintén behatóan bonczolja e helyet ellenünk, de azt ő is concedálja, hogy a formula írásbelisége később szokásba jött, mert a formulák complicáltabbak lettek.³ Gaius idézett helye nem zárja ki az írásbeliséget, sőt egy csomó, ha nem is jogi író, kifejezetten megemlékszik az írásbeliségről. De eltekintve ezektől a formula írásbeliségét bizonyítja Gaius i. m. IV : 141.⁴ Kübler⁵ azt mondja, hogy e hely tartalmazta *editae formulae* az »interdictumokat« jelenti, a melyek szóbelileg adattak, holott itt *editae formulae* azon formulákat jelenti, a melyek már az interdictumok után adattak esetleg a felek sponsiója avagy *restipulatio*ja alapján.⁶ Ha positiv bizonyítékot nem is szolgáltatnak a formula írásbelisége mellett a mindjárt meg-

¹ Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium venerunt, namque ex minima subtilitate veterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut vel qui minimum orrasset litem perderet. Itaque per legem Aebutiam et duas Julias sublatae sunt istae legis actiones, effectum que est, ut per concepta verba, id est per formulas litigemus.

² V. ö. Trapedach i. m. 138. l.

³ I. m. 140 l.

⁴ Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim peractum est negotium, sed ad iudicem recuperatoresve itur et ibi editis formulis quaeritur, an aliquid adversus praetoris edictum factum sit. . . .

⁵ I. m. 179.

⁶ V. ö. Hölder, i. m. 234. l.

emlitendő nem jogi írók helyei, de valószínűsíthetők többé-kevésbé, illetőleg támpontot szolgáltatnak. Ellenben mit sem bizonyítanak az írásbeliség mellett a »iudicium dabo és az in iudicio adiciam« sűrűn előforduló kifejezések, a melyeket Wlassak az írásbeliség mellett felhoz, továbbá a Plautus és Terentius dicam subscribere, scribere kifejezései.¹ Meggyőzően mutatja ki Kipp Tivadar,² hogy dicam scribere jelenti általában, hogy valaki ellen per van folyamatban, azonos a δικην γραφεσθαι és nem vonatkozik a per valamely phasisára, a római komédiákban Plautusnál és Cicerónál azonban már egyértelmű volt az edere actionemmel. Távol álló bizonyíték csak, ha egyáltalában még annak vehetjük, Horatius serm. II. 1., 79 sq. helye, jelesen Ermann³ solventur risu tabulatu abibisből a formula írásbeliségére akar következtetést vonni. Közelebb fekvő bizonyítékok már Quintilian Inst. 6, 3, 83; Plinius 1, 6, 10 ep.⁴ Kétségtelen azonban, hogy a iudicium nem csupán a bíróságot jelentette, hanem jelentette magát a formulát is, sőt a kereseti jogot is. Igazolja ezt a következő forráshelyek tartalma: 1 pr. D. 9, 3; 21 § 2 D. 9, 4; 2 pr. D. 47, 8; 5 § 6 D. 9, 3; 12 D. 19, 5; 16, 22 D. 9, 4; 42 D. 13, 7.⁵ Nem helyes Keller álláspontja a »rem in iudicium deducere« értelme felől. Rem in iudicium deducere, nem azt jelenti, hogy az ügyet a iudex elé kell vinni, mert ekkor a litis contestatio az in iudicio elején történnék, nem »rem in iudicium deducere« jelenti, hogy az ügyet a formulába kell iktatni, csak akkor bir consummáló hatással a litis contestatio, a mi az in iure eljárás végén van, az ügyet in iure elő kell készíteni az in iudicio eljárásra, előkészíteni az iudex vizsgálatára.⁶ Mint láttuk a

¹ Schlossmann, i. m. 33. l.

² I. m. 152. és köv. l.

³ I. m. 334. l.

⁴ Iudicium cum aliquo subscribere.

⁵ L. még Wlassak i. m. 17—18. l.

⁶ Bethmann-Hollweg Tüb. Zeitschrift 5. k. 72. l.

formula szóbelisége mellett Schlossmann semmi érvet sem hoz fel, azt mondja »affirmanti incubit probatio«, ezzel mi is visszavágunk, mi bizonyítottuk, részben valószínűsítettük álláspontunkat, a formula természete is erre utal, a formula írásbeli voltának szükségszerű voltát Schlossmann maga is elismeri, a facultativitást megengedi, tehát ő, a gyengébb fél bizonyítson, erőtlentse meg állításainkat, hogy nem a czélszerű írásbeli alak, hanem a szóbeli formula divott. A miket példakul felhoz, hogy más esetekben is czélszerű lett volna az írásbeliség és még sem volt meg, erre meg azt mondom, ezeknél nem volt oly szükség, mert a magistratus előtt folyt le például a cognitor rendelés, vagy míg felebbezés nem volt, az ítélet írásban való közlésére sem volt szükség, sem a cautionál, ámbár nem tudom, nem volt-e valamelyiknél írásbeliség. De fontos volt a formulánál az írás, kellett ez a iudexnek és a felek érdeke is kívánta.

Schlossmann felfogása a litis contestatióról és az ellen szóló érvek.

Iudicium dictare.

A iudicium a forrásokban a legkülönbözőbb jelentésekben fordul elő, mindig a concret eset dönti el, hogy mily jelentést tulajdonítsunk neki. Így jelenti a iudicium magát a per formulát is, melyről már fentebb szólottam. Minden nyelvben vannak oly szavak, a melyek a legkülönbözőbb jelentéssel bírnak, esetleg egyik nyelvben más jelentéseik vannak, mint a másokban. Iudicium accipere a forrásokban nagyon gyakran fordul elő azzal, hogy a praetor kényszeríti a felet iudicium accipere-re, ez jelentheti ítélet alá bocsátani az ügyet és ez érthető is, mert a feleknek active is közre kellett hatni a perben. Lenel szerint iudicium accipere jelenti a formula meghallgatását. Georges szótára csakugyan tulajdonít ily értelmet az acciperenek, de az lehetetlen, hogy valaki valaminek apercipiálására kényszeríthető legyen, már pedig Lenel szerződési elmélete az apercipiálást feltételezi, mert e nélkül nem volna elfogadás;

másrészt igaz a praetor kényszeríthetett stipulatiót, vagy sponsiót kötni, de a formularis eljárásban a kényszerítésre szükség nincs, hogy a felek iudicium végett szerződést kössenek, mert akarva, nem akarva kapnak iudiciumot. Ez nem tőlük függ, illetőleg nem alperestől, sőt ha meg sem jelenik, ha indefensus is elítéltetik, hova magyarázzák itt bele a szerződést. A Justinian-i jogban a iudicium accipere sűrűn fordul elő és itt a perbe bocsátkozást jelenti, ebből azonban következtetést vonnunk nem lehet, itt ugyanis nem volt már formula. A mit Schlossmann az »accipere« szónak tulajdonítani akar, az nélkülöz minden alapot. Nincs szükségünk ezt felvennünk. Gaius IV. 87, 90, 102, 104, 105, 109, 114. helyein, hol az »accipere« szó előfordul, sehol sem tulajdonítható neki azon értelem, hogy a formula szóbeli utánmondását jelentené. Az »accipere« szó azon jelentése, a melylyel a sacralis jogban birt, a mit Schlossmann hosszan bizonyít¹ nem hozható át ide. Még a legis actionalis eljárásban sem kellett alperesnek a legis actiót ismételnie, a mely pedig sokkal formalistikusabb volt. Miben állott volna, akkor a formularis eljárás egyszerűbbisége, a mit Gaius IV. 30 is említ, hogy a szóelvetés, itt a mely a legis actionalis eljárásban divott, itt nem fordulhatott elő, mire való lett volna a formularis eljárásban ez üres formaság. A »per concepta verba« épen arra utal, hogy a formuláknál nem a szavakon volt a súly, hanem a tartalmon, nem a szavak egyenként, hanem ezek összefüggéséből keletkezett mondatok összessége a formula volt a fő. Különben Schlossmann maga is elismeri, hogy a »concipere« mindenütt, a hol csak Gausnál előfordul az »abfassen« értelmében fordul elő.² Schlossmann példája nem tálló, mikor a

¹ 45—63. l.

² Így Gaius IV: 45., 46., 47., 60., 106. (formula in ius, in factum concepta) 48 (condemnatio ad pecuniariam aestimationem concepta) 52 (sicut ipsa stipulatio concepta est, ite et intentio formulae concipi debet) 86 (ita formula concipitur) 119 (exceptiones in contrarium concipiuntur) 131 (intentio in his verbis concepta) 139 (verborum conceptiones) 160 (summa conceptio interdictorum haec est).

sacralis jogból akar érvelni a mellett, hogy a *per concepta verba* azt akarja jelenteni, hogy elő és utána mondott formula útján történt most a *per* kezdet és nem legis actiókkal. Nem találó, hogy az esküre hivatkozik, hogy ezt is alperesnek utána kellett mondania, ez más, ez bizonyító eszköz, itt éppen ellenkezőjét mondja el, a mit felperes állít, a mire jogát alapítja. Téves Schlossmann azon állítása, hogy Gaius IV:30. csak a formularis és a legis actionalis eljárás bevezető kereseteinek külső formabeli különbségét akarja adni;¹ nem, itt nyilvánvalóan a legis actiók megszüntének okát tekintettel azok formalisticus voltuknál fogva a perre veszélyes voltakra és a formulák keletkezte okát akarja adni.² Korántsem állítom azonban, hogy Gaius idézett helye a legis actiók és a formulák teljes képét adja, mert előbbi IV:11—29. §, utóbbit a 39. és következő szakaszokban adja. Különben a »*per concepta verba*« értelmezésének, a mint Schlossmann felfogja, ellentmond az »*id est per formulas litigemus*«, mert a mit érvül felhoz az ellen, az mit sem bizonyít, ő maga is concedálja, ha nem is e formában, hogy »*id est*« szoros vonatkozást illetőleg kapcsolatot fejez ki az említett két fogalom, illetőleg bármely két ezzel összekapcsolt fogalom között. Nincs alap arra, a mit Schlossmann állít, hogy *id est per formulas* Gaiushoz glossa lett volna. A mit Schlossmann állítása mellett felhoz, hogy miért is kell a »*concepta verba*«-nak az általa tulajdonított jelentésének lenni, mert a legis actio is »*concepta verba*«, erre már álláspontom kifejtettem, midőn e forráshelyet értelmeztem. Schlossmann, mint említettük, maga is elismeri, hogy a forrásokban mindenütt a »*concipere*«, »*abfassen*«

¹ I. m. 73. l.

² Namque ex nimia subtili tate veterum, qui tunc iura condiderunt eo res perducta est, ut velqui minimum errasset litem perderet . . . ez nyilvánvalóan csak ok arra, a mit az előbbi mondatban kifejt, hogy paulatim in odium venerunt (legis actiones) és itaque . . . effectum est ut per concepta verba, id est per formulas litigemus, ez nyilvánvalóan a következőképpen.

értelmében fordul elő, sőt példákat is hoz fel erre és mégis azt mondja, hogy Gaiusnál nem ez az értelme a »concepta«-nak, mert ugymond, ama helyeken, a »concepta« szón nincs hangsúly, mással is pótolható. Itt sem a »concepta« a fő, itt is pótolható más szavakkal, hanem az általam tulajdonított értelme van neki. Különben is Schlossmann egy jogi forráshelyre sem mutat, hol a »concipere« az általa tulajdonított értelemmel birna. Ha a formula elő- és utána mondása lépett volna a legis actiókkal való perkezdet helyébe, ennek valahol nyomát találnók, de a iudicium dictare és accipere soha sincs együtt és önkényes felvenni, hogy azért, mert az egyiket említették, magától értetődő volt a másik.

A litis contestatio időpontja.

Általánosan elfogadott tétel, hogy a litis contestatio az in iure eljárás végén volt. Ez felel meg a per egész berendezésének, mert ez csupán a peranyag összehordása után volt lehetséges, illetőleg ennek elrendezése után. Peranyagot pedig csak in iure lehetett összehordani, in iudicio már csak a kiválasztott anyag valóságának megvizsgálása következett. De a litis contestatio in iure eljárásban való voltára utal Festus idézett helye is.¹ Miután az kétségtelen, hogy a iudicium jellegét, irányát a magistratus előtti eljárásban nyeri, a iudex már csak a vizsgálatra szorítkozik, így idéztem helyen a »iudicio ordinato« nem jelenthet mást, mint a iudicium elrendezését, a mely in iure történt, így itt történik a litis contestatio is. Egyébaránt bizonyítja ezt Cicero: Pro Roscio Com. c. 11. Lite contestata iudicio damni in iuria constituto tu sine me cum Flavio decidisti. Cicero pro Caecina c. 3.; orator. Partit. c. 28. Ha a litis contestatio in iudicio történt volna, illetőleg lett volna,

¹ Contestari litem dicuntur duo aut plures adversarii, quod ordinato iudicio, utraque pars dicere solet: Testes estote.

akkor a felek a iudex előtt mondották volna »testes estote«. Ily conceptio mellett felesleges lett volna a iudicio ordinato, azonban a »iudex előtt« szavak bevitele Festus idézett helyébe önkényes, még önkényesebb és feleslegesebb azonban, ha »iudicium ordinare«-nak azon jelentést tulajdonítjuk, hogy a mint panaszos jogalapját, alperes pedig válaszát előadta történt a tanufelhívás, mint a milyent kénytelenek felvenni azok, kik azt állítják, hogy a litis contestatio in iudicio történt. Goldschmidt a iudicio ordinato helyébe iudicio ordinario-t akar tenni, a melynek aaptalanságára azonban már Keller utal (i. m. 35.), különben nem volna az egész tanufelhívásnak semmi czélja, ha a iudex előtt történt volna a litis contestatio. Minek arra a tanu, a mi előtte történt. A litis contestatiót az in iudicio eljárásba helyezi Schlossmann. A felfogás azonban nem új. Schlossmann álláspontja jobbra megegyezik Cujacius (Obsess IX. 21.) és Goldschmidt álláspontjával.¹ Ezen írók valották, hogy a litis contestatio in iudicio történt és abban állott, hogy felperes ünnepélyesen előadta a tényeket, a melyekre keresetét alapítá, alperes pedig azokra határozottan felelt. Erre még Schlossmann felfogása bírálatánál kitérünk. Ők állításaikat a C. 3., 9. és Festus idézett helyének kombinálására alapítottak, azonban a tanufelhívás a magistratus előtt történt. Idézett Codex-hely említette narratio pedig in iudicio, tehát miként vonatkozhatik utóbbira az előbbi. Különben még látni fogjuk, hogy e Codex-hely bizonyítékul épenséggel nem használható. Schlossmann is elismeri, hogy a iudicium ordinatum a peranyag előkészítését jelentette, de azt azon időpontra teszi, mikor a bíró már in iudicio van. Ez kizárt, mert ismét hangsúlyozom a peranyag producálása a magistratus feladata. A iudexnek csak vizsgálati joga van. De ezt bizonyítják maguk a tanuk is, mi czélja volna in iudicio a tanufelhívásnak. Különben Schlossmann kétségbevonja, hogy a tanufelhívás a legis actionalis eljárásban helyt foglalt volna,

¹ Litis contestation und Einreden Frankfurt, 1812.

sőt kétli, hogy a tanuk szerepe volt az *in iure* történetekről tanuságot tenni. Csakhogy e mellett szól az észszerűség is, honnan nyert volna *in iudicio* a *iudex* tudomást. Hogy a *iudicium liberale* és a *querela inofficiosi testamenti* esetekben a *litis contestatio* kifejezésének nyomát nem találjuk, ebből más következtetést nem vonhatunk, mint hogy feltéve, hogy ezeknél *litis contestatio* nem volt, ezek *extra ordinaria cognitionalis* eljárás tárgyai voltak. Semmi esetre sem áll meg azonban, a mit Schlossmann levonni akar, hogy a *legis actionalis* eljárásban hiányzott volna a *litis contestatio*,¹ ez annyira alaptalan, hogy bővebb czáfolatot nem érdemel. A tanufelhívás a körülállókhoz történt, igazolja ez azon körülmény, hogy Festus idézett helye minden közelebbi meghatározás nélkül közli a felek által szükséges kijelentéseket. Hogy Festus idézett helye csak séma, de a feleknek a tanukat nevükön kellett szólítani, hivatkozik Schlossmann Gaiusra és a *Lex Rubriara* (i. m. 113. l.), hogy itt sincs az *iudex* megnevezve. De ez érv nem áll meg, mert idézett helyek kivehetőleg csak a formulát adják, a mely kitöltendő, de Festus idézett helye már a szövegezésénél fogva is kizárja, hogy séma legyen. Gaius azon helyei, hol a *iudex esto* elő is fordul, hogy csak a formulát adják, igazolja, hogy mindenütt a *fictiv felperes* vagy *alperes* nevét adják, esetleg még azt sem.² Ugyancsak a formulát adja a *lex Rubria de Gallia Cisalpina*,³ igazolja ezt ama körülmény, hogy az esetek különféleségéhez képest különféle formulát ad. Jelesül közöl egy formulát: *De ea re quod ita iudicium datum iudicareve iussum iudicatumve erit ius ratumque esto, dum in ea verba sei damnei infectei repromissum non erit, iudicium det, itaque iudicare debeat: Iudex esto. Sei antequam id iudicium, qua de re agitur factum est, Q. Licinius, damni infectei eo nomine qua de re agitur eam stipulationem, quam is quei Romae inter peregreinos ius*

¹ I. m. 110. l.

² Gaius i. m. IV. 46, 47, 50, 51.

³ Bruns: *Fontes iuris Romani antiqui* 98. l.

deicet in albo propositam habet Lucio Seio rei promiseisset : tum quicquid eum Qu. Licinium ex a stipulatione L. Seio dare facere oporteret ex fide bona dum taxat H. S. eius iudex Q. Licinium L. Seio sei ex decreto II. virei III. virei praefecteive Mutinensis, quod eius is II. vir III. vir praefectus ve ex lege Rubria seive id plebeive sectum est, decreverit, Q. Licinius eo nomine, qua de re agitur L. Seio damnei infectei repromittere noluit condemnato; sei non paret, absolvite; aut sei damni infectei satis datum non erit in ea verba iudicium det. A következő formula megegyező, csak a repromittere helyébe satisdare jön. Hogy a tanufelhívás a közelállókhoz történt, az ellen nem érv, hogy nincs meg a kellő figyelem, ha nem a felek hozzák a tanukat, folyton ki-be járnak, felhíváskor távoznak. E nehézségek mind leküzdhetők, a tanu csak annyit mond, a mennyit hallott és a ki tárgyalásra megy, az figyelmét oda is fordítja, csak úgy mint bizonyos események tanui, nem szoktak eleve kijelölt egyének lenni, gondoljunk csak a delictumokra. Ha eleve kijelölt egyéneknek kellett volna lenniök a tanuknak, akkor kifejeztetett volna ez, csakugy mint a mancipatiónál és a végrendeletnél ez ki is fejeztetett. Elvégre mindenesetre gondoskodtak a felek, hogy legyenek tanuk, de bajos volna azt megkivánni, hogy vigyenek magukkal tanut már az elfogultság szempontjából is, a kit a fél visz, az bizonyára fele szemüvegen nézi a dolgot. Ám akkor nem is kellett volna e formaiasság, akkor nem az in iure eljárás végén történt volna a tanufelhívás, hanem az in iure eljárás elején. A tanufelhívás czélja, hogy a tanuk arról tegyenek tanuságot, a mi in iure történt. Helytelen tartja ezt Schlossmann kizártnak, kizárt az ő álláspontja, hogy a tanufelhívás arra szolgált, hogy a tanuk figyeljenek arra, a mi jelenlétükben történni fog. Világosan kivehető álláspontunk Festus helyéből. Ugyancsak helytelen Schlossmann álláspontja, hogy a tanuk mintegy perbeli segéd szerepét töltötték be, ez ellenkezik a forrásokkal, más a tanu, más a perbeli segéd.¹ A kettő

¹ I. m. 114—116.

incompatibilis. Ne feledjük a tanu mindkét fél érdekét tartja szem előtt, helyesebben függetlennek kell lenni a tanu személyének a fél személyétől, csak az obiectiv igazságot kell szeme előtt tartania. A hivatkozott irodalmi helyeket nem bírálom, mert azokat még valóságuk esetén sem venném forráshelynek. A Codex Theodosianus VIII. 12. 1 helye sem engedi meg e következtetést, a mit Schlossmann belőle kiolvasni vél. Nem érv, hogy a legis actióknál a képviselő nem volt megengedve, igaz kivételes volt csak, de perbeli segédeknek, ha korlátozottabb hatáskörrel is helyük volt. A vindicationális perben előforduló superstitesek, kik a göröngy hozatalban részt vettek, egyszerű tanuk voltak csak.¹

E kitérés után folytassuk tárgyunkat. Schlossmann egyik érve a mellett, hogy a *litis contestatio in iudicio* foglalt helyt, hogy az esküdt elé tartozó eljárás nem tartozhat in iure, csakhogy a perbeli *caesura* miatt tartoznék az in iudicio eljárásra, miért tartoznék az esküdt elé tartozó eljárásra. Csak megengedi Schlossmann, hogy a két eljárás között *caesura* volt és ez szükségkép az első eljárás végén állott be, csak nem a bizonyítás kezdetén, vagy folyamán következnek be a perbeli hatások, hanem mihelyt a peranyag együtt van, csakugy mint ma, még ha a formula el és utánmondásában állott volna is a *litis contestatio*, mint Schlossmann állítja, akkor sem volna ez in iudicio. A perbeli hatások kezdőpontja nem lehet oly időpont, a mely kétes, hogy bekövetkezik-e, hátha az ügy nem is került in iudicio eljárásra, vagy a felek valamelyike meg sem jelent in iudicio, hogy állott volna be akkor a perbeli hatás, hogy történhetett volna akkor in iudicio a formula el és utána mondása. Schlossmann további érve, hogy Gaius ismételt emlékszik meg *iudicium accipere sub iudice, apud iudicem, apud recuperatores*² nem is kell kétségbevonnunk, hogy »sub« jelentését helyesen fogja fel Schlossmann, hogy ez csupán személyre vonatkozik, kinek vezetése alatt valami történik.

¹ Cicero pro Murena 12., 26.

² I. m. 84. l.

És tegyük fel, hogy Wlassak helytelenül értelmez,¹ még sem bizonyít ez mit sem, mert a iudiciumnak a legkülönbözőbb jelentései vannak és jelenti többek között — és Gaius idézett helyein is ez az értelme — a sententiát, az ítéletet és így erőtlenné lesz ez az érv. Ugyancsak mit sem bizonyít, további érve 49. D. 51. 1., eltekintve attól, hogy iudicium és iudex jelentései különbözök, a Digestákat a régi eljárás megvilágításául vajmi keveset lehet használnunk. Hasonlóképp nem dönti meg álláspontunkat a 24 § 3 D. 40, 12 minden önkényes magyarázat dacára pozitív 13 érvet nem szolgáltat a litis contestatio helye ellen, illetőleg, hogy az in iure eljárás végén volt. Egyébként a mellett, hogy a litis contestatio az in iure eljárás végén volt, bizonyít 25 D. 6, 1: „Quae sententia vera est, sed hoc post litem contestatam: ceterum ante iudicium acceptum non decipit actorem, qui se negat possidere.”² A litis contestatio összeesett a formula nyeres idejével. Igen jó bizonyíték a mellett, hogy a litis contestatio in iure volt, 16, 17, D. 3, 3.³ Előrebocsátom még Gaius i. m. IV:86.: Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam convertit. Azt elismerik, hogy a litis contestatio egybeesett a formula adásával. A procurator neve csak a condemnatióba kerül, így mindaddig, míg a végleges formula ki nem adatik, szabad változtatásnak van helye; a formula kiadása után azonban, mint-hogy a formula megváltoztatását vonja maga után, nem lehet merően a felek tetszésére bízni a formula változtatását, a minek a procurator személyének változtatásával okvetlen be kellett következnie. Ugyancsak 8 § 2 D. 3, 3, mert a

¹ R. C. P. II. 12. 1. 1. j., 79. 1.

² V. ö. még 31 § 13 D. 21, 1; 40 pr. D. 5, 3.

³ Ante litem contestatam libera potestas est vel mutandi procuratoris, vel ipsi domino iudicium accipiendi. Post litem autem contestatam reus, qui procuratorem dedit, mutare quidem eum vel in se litem transferre a vivo procuratore, vel in civitate manente potest, causa tamen prius cognita.

a procurator megfeleléségének megítélése tisztán a praetortól függött. Továbbá a 25 D. 6, 1, jelesül a nem birtokos, ha birtokosnak színleli magát, a formula adása előtt még kinyilváníthatja, hogy nem birtokos, ellenben a formula adása, illetőleg a litis contestatio után már feltétlen elmarasztaltatik; 13 § 13; 45 D 5, 3; 25 § 8 D 21, 1, szintén álláspontunk mellett bizonyítanak. Így az utóbbi hely a litis contestatitot azonosítja időpont tekintetében a a bíró rendeléssel, továbbá a formula berendezését a praeteor teendőjének mondja. A tényállás megbirálása litis contestatio előtt a praetor dolga, azután a iudexé.¹ Fontos bizonyíték mellettünk 28 § 2 D. 5, 1: Ex quibus causis non cogitur legatus iudicium accipere, nec iurare cogendus est, se dare non oportere, quia hoc ius iurandum in locum litis contestatae succedit. Itt kétségtelen a perdöntő nem pedig a bizonyító-esküről van szó, a mely utóbbi in iudicio is előfordulhat, míg előbbi kizárólag in iure, még pedig vagy a per előtt (28 § ult., 9; 29 D. 12, 2, vagy az in iure eljárás folyamán (34 § 6, 7, 37 D. 12, 2) Ilyenkor a praetor nem is adott actiót, már pedig e hely kifejezetten utal arra, hogy ugyanazon időben történt a litis contestatio, mint az eskü, helyesebben utóbbi esetén a litis contestatio elesett. Egy további bizonyíték álláspontunk mellett 14 D 3, 2, mely szerint, ha a rabszolga gazdája ellen noxalis keresetet indítottak és ez a litis contestatio után meghal, rabszolgáját pedig végrendeletében szabadon bocsátotta, ezt nem éri infamia elmarasztalhatása esetén sem, quia non suo nomine condemnatur, quippe cum initio lis in eum contestata non sit, már pedig ez csak úgy lehetséges, ha a litis contestatio in iure történt. A mit azonban Keller Gelliusból idéz N. A. Lib. 5. cap. 10., ez bizonyítékul nem fogadható el. A litis contestatio egybeesése a iudicium acceptummal kétségkívül kitűnik 29 D. 46, 2; 25 §

¹ L. még 39 pr. 46 D. 5, 1; 73 D. 3, 3; 1 D. 2, 12, továbbá említettem 1 § 2 D. 2, 12; 28 § 4 D. 5, 1, e helyek ellenünk nem fordíthatók, sőt magyarázhatók a mi javunkra is, de fix positiv bizonyítékot nem szolgáltatnak, l. bővebben Keller i. m. 43–49.

8 D. 21, 1; 25 D. 6, 1. Azonkívül mint correlat fogalmak kapcsolatban a iudicium accipere-vel előfordulnak a iudicium dare, reddere, postulare, impetrare, petere, dictare, edere, a melyekről kétséget nem szenved, hogy az in iure eljárásban foglaltak helyt.¹ Ellenben nem igen bizonyitanak álláspontunk mellett 33 D. 44, 7 és 20 § 6, 7, 11 D. 5, 3 a mely helyeknek Savigny oly jelentőséget tulajdonít. Mert ezek az extra ordinem eljárásra vonatkoznak, hol a litis contestatio helyt nem foglalt, hogy mely phasis felelt itt meg a litis contestationak azt esetje válogatja, egy általános szabályt erre felállítani nem lehet. Álláspontunk ellen egy látszólag igen súlyos érv van, a mit Schlossmann ellenünk is fordít² ez u. i. a már említett C. 3., 9.: Inter litem enim contestatam et editam actionem permultum interest. Lis enim tunc contestata videtur, cum iudex per narrationem negotii causam audire coeperit. Ez érv annál fontosabb, mert Antoninus és Severus korából való e hely, tehát classicus időből, másrészt kifejezetten megmondja, mikor van lis contestata. Glück úgy igyekezett e forráshelyet megerősíteni,³ hogy azt mondotta, hogy a iudex itt a magistratust jelenti. Hasonlókép Winkler is, ki szerint a fentebbi hely csak a magistratus előtt véghezvitt litis contestatio természetét adná. Csakhogy Glück és Winkler felfogása mellett belső ellentmondás volna a forrás helyben, hogy lehetne a litis contestatio tehát a perbeli hatások kezdőpontja az ügy első kifejtése a praetor előtt, mikor még az edere actionem sem az.⁴ Nem is emlitem azon körülményt, hogy az annyira körütekintő és óvatos rómaiak ily fontos kérdésben, ily előreláthatólag félreértést szülő kifejezést mint iudexet használták volna a magistratus értelmében, ez nem tételezhető fel a római császárokról, illetőleg jogászokról. Savigny

¹ V. ö. 8 § 3 D. 3, 3; 8 § 3; 24 § 2; 25, 28 § 2 D. 5, 1; 76 D. 3, 3; 1 pr. D. 39, 4; 5 pr. D. 39, 4.

² I. m. 121. l.

³ I. m. 6. k. 169. l.

⁴ Keller i. m. 60. l.

szerint¹ e hely egy az extra ordinariis iudiciis elé tartozó esetről szól, hol az eljárás kettősége elő nem fordult. Azonban erre a feltevésre alapunk nincs. Semmiből sem tűnik ki, hogy ily jogesetről volna szó. Savigny szerint az elhagyott rész tartalmazná ezt,² e hely csak egy rescriptum volna, a mely tökéletlenül áll előttünk. Hefter³ úgy igyekezik a fentebb említett codex helyet megmagyarázni, hogy azt mondotta, hogy Severus és Antoninus korában, mint hogy az extraordinaria cognitiók igen megsaporodtak, a magistratus a rendes ügyeket, mihelyt csak lehetett a iudex elé utasította és így ezen időben a litis contestatio tényleg in iudicio történt. Trampedach e helyet a cognitionalis eljárásra vonatkoztatja, hol a lis contestata-t, szintén megelőzi a »litem contestari«, a mely az editióban nyilvánul, ez azonban kizárt. A mi az idézett Codex-helyet illeti nézetem szerint ez nem eredeti alakjában van a classicus korból átvéve, hanem úgy a mint Justinian idejében a litis contestatio lényege és jelentősége megkívánja. Ugyanis bár Justinian idejében a litis contestatio régi jellegét és jelentőségét elvesztette, mégis a hozzáfűződő hatások megmaradtak és a per bizonyos pontjához fűződtek. A classicus korban kétségtelen, hogy a litis contestatio az in iure és az in iudicio eljárás között feküdt, csak az kétséges, hogy melyik eljárásra esik az in iure eljárás végére avagy az in iudicio eljárás elejére. A Justinian-i jogban a litis contestatio jelentette a felek első előadását a magistratus előtt, a mely különbözött a libellusi kereset beadásától, melyet ez bizonyos idő után követett. Különben a litis contestatio ez értelmét a források több helyen említik, a melyekről kétségtelen, hogy a Justiniani perre vonatkoztak.⁴ A kérdéses Codex-hellyel majdnem egyezően mondja Justinian imént idézett helye 14 §. 1 C.

¹ I. m. 74. l.

² I. m. 39. l.

³ I. m. 285. l.

⁴ V. ö. 14 § 1 C. 3, 1; 2 pr. C. 2, 58; Nov. 53 c. 3; Nov. 82 c. 10; Nov. 96 c. 1, l. még Keller i. m. 63. l.

3, 1. . . . cum lis fuerit contestata post narrationem propositionem et contradictionem obiectam. A novellákban ezt később meg-megtoldotta Justinian, jelesül a litis contestatio a kereset kézbesítése után 20 nap múlva történik.¹ A 20 napon belül tett nyilatkozatok panaszost nem kötik.² A panaszosnak cautiót kellett adni, hogy a litis contestatiót két hónapon túl nem késlelteti.³ Mit sem bizonyítanak álláspontunk ellen 10 § 2 D. 2, 11, hol iudicio alatt in iure értendő.⁴ A litis contestatio in iure története mellett a legfőbb bizonyíték, hogy a praetor hogy adhatta volna meg a formula iudiciit a litis contestatio előtt, mielőtt a vitás kérdés iránt tiszta képet alkothattott volna. Említi ezt Cicero is: De invent. Lib. II. c. 191. In iure et exceptiones postulantur et quodam modo agendi potestas datur et omnis conceptio privatorum iudiciorum constituitur, továbbá kifejezetten említi Ulpian 1 § 2 D. 2, 12 . . . Sane quoties res urget, cogendi, quidem sumus ad praetorem venire, sed ad hoc tantum cogi aequum est, ut lis contestetur; 73. D. 3., 3 . . . Quod si lis contestata est, hoc omne officio iudicis dirimendum est. Az exceptio rei in iudicium deductae-t, melyet a iudicia, quae imperio continentur esetén, újabb perlés esetén alperesnek a kereset hatálytalanítására fel kellett hoznia.⁵ Schlossmann oda-magyarázza, hogy ez azt jelenti, hogy csak az in iudicio tárgyalt ügy alapítja meg e kifogást és ebből következteti, hogy a litis contestatio csak in iudicio foglalt helyet. Ez a magyarázat nem áll meg, mert nem az in iudicio eljárás

¹ Et si numerum viginti dierum praeteriisse dicat, tum litis contestatio, fiat.

² . . . ne prompte et coacte litis contestationes fiant, sed terminum viginti dierum habeant.

³ Et reo et causae executori cautionem praestiterint, se intra duos menses omni modo apud iudicem litem esse contestaturos . . . Nov. 96. c. 1.

⁴ Iudicium, itt az egész pert jelenti mint 1 pr. 2 D. 2, 12; 4 § 2 D. 10, 1; 2 § 8 D. 5, 1; 28. ult. D. 12, 2, itt a vadimonium kérdéséről van szó; 5 § 1 D. 2, 8 etc. l. még Keller i. m. 65.

⁵ Gaius i. m. III. 181. IV. 106, 107, 121.

képezi az alapot, hanem a *litis contestatio*, függetlenül attól, vajjon került-e az ügy *in iudicio*. Ebből a kifogásból következtetést vonni nem lehet, mert ha az *in iudicio*ra vonatkoznék a megszüntető alap, akkor ez valahol kifejezésre is futna. *Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum.*¹ Schlossmann további érve a *litis contestatio*nak az *in iudicio* eljárásban lévő voltára, a melyet a *solidaris obligatio*val kapcsolatban lévő forráshelyekbe akar belemagyarázni, alap nélküli. A felhozott forráshelyek egytől-egyig csak arra vonatkoznak, hogy *solidaris obligatio* esetén csak a *materialis kielégítés* mentesít, ezekből semmi egyebet kiolvasni nem lehet.² *Res in iudicium deducta*, mihelyt a dolog *iudicium* tárgya lett. Ez a *formularis eljárásban* a formula adásával történik. Nem bizonyos azonban, hogy az ügy befejezést nyer ítélettel. Azonban a formula adása után nemesak hogy panaszos újabb formulát nem kap, de követelését más uton nem érvényesítheti. A formula adása folytán panaszos csupán e formula alapján igényelhet ítéletet, de csak ezt, az ítélet után pedig már az ítélet érvényesítését.³ A *litis contestatio exceptio rei in iudicium deductae*-nak ad helyet, a *res iudicata* pedig *exceptio rei iudicatae*-nak, utóbbi kifogással előbbi már szóba sem jöhet. Ez fontos, mert ha az ítélet semmis, akkor felperes jogát nem veszti, míg ha jelentőségét előbbi megtartaná, akkor ki volna zárva felperes igény érvényesítése, a mi igazságtalan volna.⁴ A *res in iudicium deducta* csak ideiglenes állapot, a melyet a *res iudicata*⁵ felvált

¹ Gaius i. m. III. 180.

² 4 D; 9, 3; 18 § 3 D. 13, 5; 39, 15 D. 26, 15; 52 § 3 D. 46, 1.

³ *Post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere.*

⁴ V. ö. Hölder, i. m. 237. l.

⁵ Ellenkezőleg Eisele i. m. 21. k. 33. l., ki szerint az *exceptio rei iudicatae* és az *exceptio rei in iudicium deductae* más-más perekre vonatkozott. Szerinte absurdum, hogy a *litis contestatio* idézte *consumptio* "átályát" veszítse az ítélet által.

Schlossmann szerint a iudexnek kineveztetésénél jelen kellett lennie, hogy a litis contestatio azonnal véghez vihető legyen, mert ahhoz fontos hatások fűződnek és nem lehet a felek, illetőleg a bíróság önkényére, illetve a véletlenre bízni a litis contestatio idejét. Nekünk, kik az in iure eljárás végpontjára helyezzük a litis contestatiót nem kell ezen eszközhöz folyamodnunk. Schlossmann kénytelen az in iudicio eljárást ketté szakítani, egyik részt rögtön az in iure eljárás után szerepeltetni és azután megengedni a halasztást. Ennek behatóbb bírálatába itt nem bocsátkozhatom, hogy mennyire helytelen Schlossmann álláspontja. Felhoz azután egy csomó forráshelyet, hol a litis contestatio igényli, hogy a iudex a kinevezésnél jelen legyen, ne hogy a felek azzal is időt veszítsenek, hogy őt keressék, mikor éppen sürgős dolgaik miatt nem kell azonnal perbe bocsátkozniok, illetőleg a pert letárgyalniok.¹ A mit Schlossmann állítása mellett Ciceróból idéz, mit sem bizonyít, mert ebből: »Ille tum etsi recuperatores de cohorte latronum sibi parari videbat, tamen iudicium se accipere debebat«² azt kiolvasni, hogy a iudexnek kineveztetésénél jelen kellett lennie, nem lehet. A iudex esetleg jelen lehetett, lévén az eljárás nyilvános, de másrészt a fél esetleg ismerhette a iudexet, a mint ma is tudják és ismerik a bírák szigorát és képességét. Az eskükötelezettség sem bizonyít semmit, mert Momsen kimutatja, hogy civil perekben a bíró az esküt az ítélet hozatalnál tette le.³ Büntető perekben csak később hozták be az esküt és itt tényleg egyes perekben az eljárás kezdetén az esküdtet meg kellett esketni, de kezdetben egyáltalában ismeretlen volt az eskü. A civil perekben az esküdt esküjéről említést tesz Cicero de off. 3, 10, 43, 44 Acad. pr. 2, 47, 146 Val. Max. 7, 2, 4. Quintilian 5, 6, 4. Seneca cont.

¹ 28 § 1 D. 5, 1; 16 D. 1, 18; 1 D. 2, 12; 24 D. 40, 12; 28 D. 21, 1.

² Cicero in Verrem III. c. 22, 55.

³ R. Strafrecht, 395. l. 2. j.

9, 2, 11.¹ A bírák általános eskükötelezettségét Justinian hozta be (14 C. 3, 1) De különben Schlossmann nem bizonyítja, hogy az esküt a magistrátus előtt kellett tennie. Ulpian idézett helyéből (25 § 8 D. 21, 1.), mely szerint az esküdt kötelezettségei kineveztetésével beállanak, érvet követelni Momsen állítása ellen nem lehet. Ez folyt a bírói tisztség, köztiszttség jellegéből, mert a visszautasítás csak a legritkább, csak minimális számú esetekre szorítkozott. Ugyancsak 2 § 2 D. 2, 1 és 32 D. 5, 1. helyek, melyek szerint a praetor a iudexnek az ügy megoldására határidőt szabhatott, sem szolgáltatnak érvet Schlossmann állítása mellett, történhetett ez a formulában és a mint rendszerint ott is történt. Különben Schlossmann álláspontja Lenelnél is feltálalható már.² A felhozott érvek is jórészt azonosok, bár Lenel nem említi okul az in iure eljárásban törtétekről való tudomásszerzést, másrészt szerinte előbb történt a litis contestatio és azután a bírói kinevezés, tehát nem egyidejűleg a formula megadásával. Az írásbeli formula csak a bírói kinevezésnél adatott és a litis contestatiókor felhívott tanúk nem a iudex előtti tanuságtételre hivatvák, hanem a praetor előtt kellett a formula helyes megállapítását igazolni, mikor ez a bíró részére az instructiót készíté. A felfogás igazán minden alapot nélkülöz. Schlossmann erőszakos magyarázataival annyira megy, hogy még a világosan ellene szóló forráshelyeket is saját előnyére igyekszik magyarázni. Így a mennyiben a Digestaknak forrás jelentőség tulajdonítható a classicus perjogra, azon részben állításunkat igazolná Papinian következő helye: »Cum furiosus iudex addicitur, non ideo minus iudicium erit, quod hodie non potest iudicare: ut scilicet suae mentis effectus, quod sententiae dixerit ratum sit: neque enim in addicendo praesentia, vel scientia iudicis necessaria est.«³ Schlossmann szerint az utolsó mondat interpolatio, ez a legkényelmesebb

¹ L. Momsen: i. h.

² I. m. 24. k. 339.

³ 39 pr. D. 5, 1.

megoldás. Ezen hely kétségtelen igazolja, hogy a iudexnek jelen nem kellett lennie, különben képtelenség, hogy a furiosus bíróné nevezetett volna ki. Egyébaránt a végmondata kifejezetten nyilvánítja is. Ugyancsak állításunkat bizonyítja 28 § 4. D. 5, 1, mely szerint, ha a provincia-beli Rómába jött követként, úgy ott perbe nem volt idézhető, kivételesen mégis. De csak a litis contestatioig mehetett az ügy, az ítéletet tartománya bírása hozta. Sed et si dies actionis exitura erit, causa cognita, adversus eum iudicium praetor dare debet, ut lis contestetur ita, ut in provinciam transferatur. Lenél a forráshelyet éppen ellenünk fordítja, jelesen tagadja a praetor kinevezési jogát a tartományra.

A iudicium dictare et accipere czélja és ennek bírálata.

Kapcsolatban Schlossmann azon teóriájával, hogy a formula szóbeli volt, kutatja a iudicium dictare és accipere czélját. Szerinte szükség volt a dictare-re, hogy a bíró megismerje a formulát, de ez nem volna összeegyeztethető azzal, hogy a iudexnek jelen kellett lennie kineveztetésénél, ezért azzal igyekszik összhangba hozni a kettőt, hogy a iudex nem figyelt oda kellőképp, ezért kellett megismételni. Vagy ő maga is megengedi, ha csak később neveztetett ki a iudex, szintén szükség volt a »dictare«-re, látjuk mire visz a kellően meg nem indokolt teoria. Szerinte a iudicium accipere kellett, nehogy zavarok és félreértések legyenek akár a felek, akár a bíró részéről. De ezért nem kellene a formulát utána mondani; a peranyag első kifejlésénél ugyanis felszínre jön. Igenis kellett a litis contestatio, mint caesuralis időpont a perbeli hatások kezdete szempontjából, csak mint ideális időpont szerepelt ez az in iure eljárás végén és nem mint Schlossmann mondja, az in iudicio eljárás elején és akkor kénytelen a iudicialis eljárást kettészakítani és az in iure eljárás után tenni rögtön annak első felét, a mi nyilvánvalóan ellentmond a forrásoknak, kénytelen ahhoz fordulni, hogy a iudexnek a kineveztetésénél jelen kell lennie, a mi szintén

minden alapot nélkülöz. A *iudicium dictare*-t és *accipere*-t kizárja, hogy úgy az *edictum*-ban, mint *Gaius*-ban, mint a *lex Rubriában* a formulák a harmadik személyben vannak szerkesztve. Schlossmann könnyen akar a dolgon segíteni, azt mondja, hogy ezek csak sémák, ezzel igen jól összeegyeztethető, hogy alkalmazva a felek 1. vagy 2. személyt alkalmaztak és hivatkozik *Gaius* két helyére, a hol tényleg a II. személy előfordul, de az egyik »dare mihi oportere« (IV:53) egy töredék, azt sem tudjuk mire vonatkozik és az egész 53. §-ban a formulák III. személyben vannak fogalmazva. A IV:126-ban pedig ott tényleg a II. személy van alkalmazva, de ez még a *iudicium accipere* és *dictare* mellett mit sem bizonyít. A IV:64. és 119.-nél pedig igen kényelmes eszközhöz fordul Schlossmann, azt mondja, alakítsuk át a függő beszédet egyenessé, megvan az I. és II. személy. Schlossmann állítása mellett, hogy a *iudicium dictare* és *accipere* mellett a felek közvetlen egymáshoz fordultak I. illetőleg II. személyben, idéz *Autunból*, de ennek hitelességét illetőleg felhasználhatását maga czáfolja meg a sorok között. Majd a *Digestákat* veszi elő, tudjuk, hogy ezek mily keveset bizonyítanak kérdésünkben és ott azután hivatkozik az *exceptiókra*, hol a felek I. illetőleg II. személyben vannak megjelölve, de ez mit sem bizonyít a formula elő és utána mondása mellett, legfellebb a felek *activ* közreműködését a peranyag összehordásában a közvetlen *polemisalast* igazolja. Ott a hol a 3. személyben van az *exceptio* fogalmazva, ott Schlossmann szerint csak általában a felek helyzete jellemezve. Egy másik csoportban már közvetlen nyilatkoznak a felek illetőleg egyiköjük. Az első csoportra azután összehord egy csomó helyet, a melyek egyenes beszédben fogalmazvák,¹ egy csomó helyet, a melyek függő beszédben vannak fogalmazva.² A második csoportra 2 helyet idéz 28 D. 9, 4; 17 § 4 D. 14, 3. Ezekután ismét felhoz Schlossmann egy

¹ 2 § 2 D. 20 1.; 15 D. 37, 4; 2 D. 5, 45.

² 25 § 17 D. 5, 13; 17 D. 6, 2; 17 § 1 D. 16, 1; 7 D. 44, 1; 24, D. 44, 2; 28 D. 46, 1.

csomó forráshelyei, a hol egyaránt fordul elő I. és II. személy, itt is két csoportot különböztetünk meg: 1. melyek csak obiectiv referálnak; 2. és a hol a feleknek közvetlen szerep jut. Az első csoport 48 D. 3, 3; 4, 8 D. 4, 3; 14 D. 6, 2; 10 D. 20, 1; 12 pr. D. 20, 4; 1 § 3 D. 43, 24; 7 § 3 D. 43, 24; 12 pr. D. 20, 4; 22 D. 23, 4; 4, 32 D. 44, 4. A második csoport 7 § 3 D. 43, 24; 22 § 2 D. 43, 24; 9 § 2 D. 44, 2; 11 § 3 D. 44, 2.¹ Ezek a felhozott forráshelyek semmit sem bizonyítanak a mellett, hogy a iudicium dictare és accipere oly formában, mint mint Schlossmann állítja, létezett volna és épenséggel nem teszik kétséggé, hogy a formulák maradtak, úgy mint a törvényekben és az edictumban voltak és csak névvel és a concret eset követelte adatokkal töltettek ki. Schlossmann azután további fejtegetéseiben oda lyukad ki, hogy a iudicium accipere-nek nem kell a formula szószerinti utánmondásában állni vagyis az accipere, excipere, recipere fejtegetései kapcsán azt vehetjük ki, hogy alperes felperes állításaira felelt volna és ebben állott volna a iudicium dictare et accipere, de ez ugyis megtörtént már in iure, még inkább in iudicio, ekkor és ezért nem kellett mint külön actusnak a litis contestationak előfordulni. Tárgyamon kívül esik, ezért bírálatba nem bocsátkozom, csak jelzem, hogy Schlossmann művében említett igék különféle jelentéseit fejtegeti bő forrásanyaggal, Plautus, Cicero és különféle feliratok kapcsán, majd az actio receptum jelentését fejtegeti. Schlossmann az ἀντιφωνησις értelme fejtegetése során jut arra a conclusióra, hogy recipere, accipere, concipere és suscipere jelentése egyértelmű volt a »res pondere« vel vagyis a közönséges felelettel.

A szerződési teoria megczáfolása.

Wlassak nyomán ma uralkodó felfogás, hogy a litis contestatio szerződés, ennek helytelenségének kimutatása képezi további fejtegetéseim tárgyát. A szerződési teoria

¹ I. m. 167—169.

ellen az első érv, hogy a felek nem is intencionálják a szerződést, tehát nincs alapja a szerződésnek. A mit Wlassak a szerződés tárgyaiul vett, azok egyszerű perkövetkezmények. Abszurd állítás, hogy csak ezzel születik meg a vitás igényt felváltó perbeli obligatio, ez csak perbeli következmény. Ugyanazon cél még nem elegendő a szerződés felvételére, mert a mily joggal a *litis contestatio*t annak vesszük, épp oly joggal a köszönés is az, szóval az egész társas életünk át volna szöve obligatióktól.¹ Miben nyilvánul az akarat-megegyezés, csak a formula leírása nem tekinthető annak, avagy a *passiv* hallgatás, a mint Lenel alperes részéről elfogadáskép felvesz? Már a külső jelek is ellentmondanak annak, hogy itt szerződés volna, még ha a *litis contestatio* abban állott volna is, a miben Wlassak és Lenel állítják. Wlassak szerint a szerződés tárgya volt, hogy a peres igény consummáltatik és helyébe új igény lép, vagyis a *litis contestatio novatorius* hatással bír, a *dare facere oportere*-t, a *condemnari oportere* váltja fel. Mesterkéltséggel gondolat csak, hogy a felek a perbeli hatások szempontjából szerződtek, eszközágában sincs, nem is gondolnak ilyesmire, legtöbbször nem ismerik a per strukturáját, ők csak győzni akarnak és nem consummálni illetőleg noválni. Elvégre elképzelhető, hogy egy harmadik cselekménye legyen a szerződés tárgya, t. i., hogy a felek szerződnek, hogy teljesítik azt, a mit a harmadik számukra kijelöl, ezen alapul a választott bíróság, de a mibe ők nem folyhatnak be, aziránt nem szerződhetnek. Obligatio tárgya lehet cselekmény, türés, felhagyás, de semmi esetre sem volt az a *condemnari*, a mely nem a felektől függött a mibe ők be nem folytak. A *condemnatio* nem volt egyéb, mint egy hid a *dare facere* és a *iudicatum facere* között. Ugyanis Gaius i. m. III : 180. szerint: »*Tollitur adhuc obligatio litis contestatione*» vagyis jogigényem alapja a *litis contestatio*val megszűnt; *bis de eadem ne sit actio* szintén szilárd elv volt a római perjogban, mi légyen a *iudicatum facere* alapja, erre kellett kisegítő eszközként a

¹ V. ö. Schlossmann i. m. 127. l.

condemnari aportere, csak úgy mint csak kisegítő eszköz volt az örökség personificálása. Mihelyt azonban az ítélet meg volt, a *litis contestatio* mint céljavesztett megszűnt; ... *sed si condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri* (Gaius III : 180.). Nincs szükségünk szerződés felvételére, mert joghatások nem csupán szerződés felvételére, mert joghatások nem csupán szerződés folytán állanak elő. A *litis contestatio*hoz fűződő joghatások tulajdonképp a *per* természetéből folynak, azoknak nem a *litis contestatio* a forrása, hanem időbeli jelzője, ha a *litis contestatio*t a római jog nem ösmerte volna is, akkor is e joghatások bekövetkeztek volna, csak úgy, mint bekövetkeznek e hatások ma is. Épen ebben rejlik a szerződési teoria hivi tévedésének nyitja, hogy ők a *litis contestatio*ban a joghatások forrását látják, a melyet a felek azzal idéznek elő, hogy igényeiket szerződésileg a *per* kimenetelétől teszik függővé, magukat alávetni kötelezik az ítéletnek és lemondanak minden jogorvoslatról. Csakhogy mint már fentebb is említém, e hatások szükségszerűleg fűződnek a *per*hez, e végből szerződésre szükség nincs. Épp oly elvetendőnek tartom Puchta álláspontját, a mi egyébként már Savignynél is előfordul, hogy a *litis contestatio* tekinthető volna quasi *contractus*nak, a melyhez e joghatások külsőleg fűződnek. Csakhogy ez sem áll, mert ekkor, ha semmi egyebet nem jelentene is a quasi *contractus*, de az az egy bizonyos volna, hogy a *litis contestatio* jogügylet volna, a mit szintén tagadtam. Téves Wlassak álláspontja, hogy csupán a szerződéssel születik meg a *per*, nemkülönben Lenél is, hogy a felek szerződésileg vetik magukat alá a *iudicium*nak. Voltak szerződések, a mire a *magistratus* is készíthetett, elég itt utalni egyes sponziókra, azonban ennek a forrásokban nyomát találjuk. Semmi esetre sem volt ily szerződés a *per*, mert erre nincs adatunk a forrásokban és a szerződés mégis inkább a felek önkényét helyezi előtérbe, alperesnek pedig nem érdeke a *per*, tehát az akarat *suppleálás* sem igen volna a helyén. *Cum grano salis* mondhatjuk, hogy a szerző-

dési kényszer *contradictio in adiecto*, ott a hol kényszer van, ott a fél nem akaratából vállal kötelezettséget, esetünkben csak egy közjogi kötelezettségről van szó, melyet hatályosít a *missio in bona is*. Épen mert a felek akaratainak semmi tere nincs Savigny is csak *quasi contractus* vesz fel, de ez a *quasi contractus* messze áll a szerződéstől, ilyen a tutela és a *negotiorum gestio is*. A rómaiak, ha valamit nem tudtak megmagyarázni, kíségetőül a »quasi«-t, mégis utóbbi 2 intézménynél érthetőbb a dolog, mert itt a fél akarata pótlásának értelme van, az ő érdekében törtétekről lévén t. i. szó, de nem így a pernél. A *iudicium* a panaszlott akarata ellenére történik, helyesebben akarata szóba sem jön,¹ már pedig akarat megegyezés nélkül nincs *contractus*, míg a praetori *stipulation*nál a felek készletve lesznek bár közvetett uton, szerződés kötésére, de azért szerződnek. Az már más kérdés, hogy ezzel esetleg nagyobb hátrányt akarnak elkerülni. Perbe bocsátkozni egyszerűen törvényen alapuló kötelezettség, csak külsőleg hasonlít a szerződéshez. A szerződési teoria ellen bizonyít a *pactum de non petendo* intézménye általában, a mely felesleges lett volna, ha alperes tetszésétől függött volna a per. Ez érvem azonban csak külsőleges, mert ott volt a *missio in bona* féle perhátrány, hanem igenis döntő az, hogy még ez esetben is köteles volt perbe bocsátkozni, csak az *exceptio*, illetőleg *pacti mentesitette*. Csak távoli biztosítékot képez a szerződési teoria ellen 61 D. 5, ¹² legfeljebb per analogiam lehetne ugyanazon idokot felhozni a szerződési teoria ellen, mint a mi itt fel van hozva az ellen, hogy nem lehet a positiv *pactum*ból kiindulni, mert alperes egyszerűen letagadná a neki kedvezőtlen *pactum* pontokat.³ A szerződési

¹ 22 D. 27, 3; 83 § 1 D. 45, 1; 61 D. 5, 1; 9 § 2 D. 4, 4.

² Schlossmann i. m. 201. l.

³ *Solemus quidem dicere id venire in iudicium, de quo actum est inter litigantes: sed Celsus ait periculose esse ex persona rei hoc metiri, qui semper ne condemnatur hoc dicet non convenisse. Quid ergo? melius est dicere id venire in iudicium, non de quo actum est, ut veniret, sed id non venire, de quo nominatim actum est, ne veniret.*

teoria ellen bizonyít, hogy a szerződési teoria hívei közül egyik sem tartja elegendőnek a *litis contestatio*hoz a formula adását panaszos részéről, még ha a fél és a praetor belé is egyeznék. Kétségtelen, hogy a formulát a praetornak kellett adnia, neki kellett a iudex nevét beiktatnia, az egész, mintegy az ő decretuma jelentkezett. A források számos helye bizonyít e mellett, így Gaius IV : 57. is. A szerződési teoria ellen bizonyít 1 C. 1, 20: *Dubium non est contestationem intellegi etiam, si nostrae fuerint tranquillitatis preces oblatae, easque adversus heredem quoque eius in quem porrectae sunt, vel ab herede eius, qui meruerit exerceri.* E hely Arcadius és Honorius császárok rendelkezését tartalmazza és a Codex Theodosianusból van átvéve. A pozitív bizonyítékoktól eltekintve felesleges is a szerződés, hisz a formulánál már közrehatottak a felek, ha megegyezésről szó lehet, az már a formula adása előtt meg volt.

Bár határozottan állítjuk, hogy a per nem szerződés, mégis tévesnek tartom Schlossmann álláspontját, illetőleg ellenérvét¹ midőn azt mondja, hogy ha a per szerződéstől függ, akkor a végrehajtás is alperestől függne. Nem, mert feltéve, hogy a per szerződésen alapult, ez nem csupán az ítélet hozatalára szorítkozott, hanem egyszersmind megadta volna a felhatalmazást az ítélet kikényszerítésére is. Elveti a sulykot Schlossmann akkor is, mikor a szerződési teoriát mintegy a harmadik javára kötött szerződést állítja oda, még ha a magistratus csak a felek szerződése alapján volna jogosult a kikényszerítésre, sem állana meg, hogy a magistratus javára kötött szerződés, mert a magistratusnak mi érdeke sincs, csak úgy, mint nem az a választott bíróság iránti egyezség. A szerződési teoria hívei közül Lenel maga is érezte álláspontja sulyos következményeit, ezért elismeri, hogy a magistratus közvetve kényszeríthetőleg hathatott, jelesül csőd útján, azonban nem tételezhető fel, hogy a magistratusnak közvetlen hatalma ne lett volna. A cogere, compellere a jogászok irataiban, cogam az edictumban, a

¹ I. m. 137. l.

cogito, exigito a római törvényekben, mind a magistratus e közvetlen hatalmára utalnak. Valami magva van a szerződési teoriának, alperes perbe bocsátkozása nélkül u. i. ítélet nem volt hozható, hanem mint indefensus ellen, missio in bona-nak van helye. Ez azonban azon felfogáson alapult, hogy a rómaiak az ítéletben a vita eldöntését látták. Kifejezésre jut ez 62 D. 5, 1.¹

A szerződési teoria állítólagos bizonyítékai.

Az egész szerződési teoria alapját már Heffter munkájában² letéve látjuk. E szerint abban állott a litis contestatio, hogy a panaszos in iure eljárás végén kijelentette, hogy ezen és ezen feltételek mellett lis inferre, alperes vagy ad iudicium provocavit, vagy kijelentette, hogy iudicium accepit! Eleinte e fontos actushoz bizonyságául ennek tanuk is hivattak, később azonban az írásbeliség elterjedtével ez elesett és megelégedtek alperes iudicium accipere-jével. Joggal veti fel a Keller a kérdést, miért maradt el panaszos kijelentése? Heffter álláspontja csak a formularis eljárásra vonatkozott, a legis actionalis eljárásnál tagadta a litis contestatio mint külön actus lételet, szerinte itt maga az in iure eljárás volt a litis contestatio. Álláspontja azonban nélkülöz minden positiv alapot és gyakorlati czélja sincs teoriájának. Azon forráshely, melyet idéz 24 pr. D. 22, 1 mit se bizonyít. Ez a felfogás alapját Goddaus és Gundling fejtegetéseiben találja. A »iudicium accipere« kifejezés semmi érvet sem szolgáltat a szerződési teoria mellett, mert a iudicium accipere panaszost is érintheti.³ Azonfelül előfordul e kifejezés mindkét perbeli félre vonatkozólag a forrásokban mint passivum,⁴ tehát a iudicium accipereből érvet kovácsolni a

¹ Inter litigantes non aliter res expediri potest, quam si alter petitor, alter possessor est: esse enim debet, qui onera petitoris sustineat et qui commodum possessoris fungatur.

² I. m. 9, 1.

³ 39 § 3 D. 9, 4; 21 § 2 D. 21, 1; 30 pr. D. 21, 1.

⁴ Lex. Rubria c. 20 vers. 48; Festus v. reus M. p. 273; Priscian, 84. p. 791.

szerződési teoria mellett nem lehet. Különben még Cicero idejében is reus nem csupán a panaszost jelentette, hanem mindkét felet. Nem lehet a *litis contestatio* feladatául tekinteni, hogy ez a tárgyalásnak és a joghatásának ünnepélyeséget kölcsönözzön, mint egyesek állítják, mert hisz ellentmond ennek a már idéztem Gaius IV : 31., a mely a *sollemitas* ellen látszik szólani a *formularis* eljárásban. Wlassak érvei oly kézzelfoghatólag gyengék, hogy behatóbb czáfolatot nem érdemelnek. Az »accipere« szó mitsem bizonyít, a mellett hogy az adós a formulát beleegyezőleg fogadta el. Az »accipere« jelentése különben sem első sorban az elfogadást jelenti, hanem kapni, nyerni, így fordul elő a forrásokban is. Különben már fentebb említém, hogy *iudicium accipere* a forrásokban előfordul mindkét félre vonatkozólag. Ha *iudicium accipere* alperes elfogadását jelentené, úgy a felperes részéről elő kellene fordulni »*iudicium dare*« a forrásokban azonban nem felperes, hanem csak a praetor fordul elő, mint a ki a formulát adja.¹ Különben is veszedelmes volna e *constructio*, mert e szerint ha már nem a *datio iudicii* állapítaná meg a *litis contestatio* hatásait, akkor felperesen volna, valjon akar-e élni a formulával, ugyszintén alperes is egyszerűen megtagadásával hatálytalaníthatná a formulát. Ugy hogy felperes tetszése szerint mindig új formulát kérhetne, nem állván be a *litis contestatio* még, annak joghatásai sem állhatnak be, hiányozván a meg egyezés. A *iudicium accipere* jelenti, hogy a felek megkapják a kért formulát a praetortól (*iudicium dare*). Egyébaránt maga a *iudicium accipere* nem a felperesi cselekvénynek megfelelő cselekedet alperes részéről, hanem a praetori *iudicii dationak* megfelelő.² Az eljárásnak a fél jelesül alperes akaratától való független voltára bizonyíték már az »*invitus iudicium pati potest*« kifejezést tartalmazó helye a

¹ V. ö. Hölder i. m. 224. l.

² Elismeri ezt Kübler is, aki tagadja a formula írásbeli voltát i. m. 139.; Bekker i. m. 181. Pernice i. m. 56. Ellenkezőleg Lenel i. m. 15. k. 379.; Trampedach i. m. 184.

Digestaknak.¹ Hogy a iudicium mennyire független volt a felek akaratától bizonyítja 83 § 1 D. 45, 1 is.² Téves Wlassak érve, a mit 54 pr. D. 3, 3 ellen felhoz,³ utal u. i. Gaius IV:187. helyére és azt mondja, ha a fél vadimonium adására nem kényszeríthető, ugy litis contestatióra sem. Csak-hogy Gaius idézett helye rossz érv, ez ugyanis azon kivételes személyekről szól, a kik ellen idézésnek és így annál inkább vadimonium követelésnek sincs helye, ezt itt felhozni a litis contestatio szerződési volta mellett nem lehet. Ily kivételes személyek voltak a magistratus maiores, tribuni plebis. Ezek akaratuk ellenére nem voltak perbe idézhetők. Hasonlókép kivételes személyek voltak még a szülők, a patronusok, utóbbi szülői és gyermekei, nemkülönben a patronak, ezek praetori engedély nélkül nem voltak perbe idézhetők.

A félnek elismerése a perben, nem jelenti még a szerződés kötését, a szerződést a feleknek ép ugy intencionálni kellett volna, mint ma. A Wlassak által idézett 5 § 4, 5 D. 6, 1; 13 D. 10, 3,⁴ nemkülönben a Bekker által idézett 83 § 1 D. 45, 1; 61 D. 5, 1⁵ mit sem bizonyítanak, e helyekben alperes nem akaratát nyilvánítja, hanem elismerését, itt inkább a tudomás, mint az akarat játszik szerepet. A mire Wlassak oly nagy súlyt helyez 15 D. 26, 8 épen semmi bizonyítékot nem képez álláspontja mellett, mert e hely nem is a litis contestatióra vonatkozik. Egyébként e helyről már nyilatkoztam. Szintugy bizonyíték-kép nem fogadható el a forrásokban előforduló iudicium accipere cogam, itt különben is nem a litis contestatióról van szó, hanem általában a perbebocsátkozásról. Ez oly esetekben fordul különben elő a forrásokban, a hol a perbe-bocsátkozás alól a fél szabadulhatott volna tulajdonkép a nélkül, hogy mint »indefensus« tekintetett volna. Így külö-

¹ Paulus 54. pr. D. 3. 3.

² Nam stipulatio ex utriusque consensu valet, iudicium autem etiam in invitum redditur.

³ I. m. 26. l.: „invitus iudicium pati potest“.

⁴ I. m. 65.

⁵ Actionen II. k. 181. l.

nösen az exemptio eseteiben.¹ Különben e helyeken a formula adását megelőzi alperes accipere-je, másrészt a cogam utal arra, hogy akarata sem szabad, tehát semmi esetre sem fordítható ellenünk, csak mellettünk szólna, ha egyáltalában szóba jöhetne. A hol alperes cselekvényét jelöli meg a iudicium accipere, ott mindenütt megelőzi a formula adását, tehát a litis contestatio előtti cselekvény. Téves a iudicium accipere és recte defendi kapcsolatából a litis contestatio szerződési voltára következtetést vonni, mert ezek a forráshelyek nem is a litis contestatióra vonatkoznak, hanem inkább a perbebocsátkozásra, az ítéletre, a praetor által adandó formulára, a mit kétségbe sem vonunk. Schott e forráshelyekből igen hajlandó következtetést vonni a szerződési elméletre (i. m. 70. l.). De meggondolandónak mondja, eltekintve attól, hogy nem is a formula kiadásában nyilvánul a litis contestatio, hanem ez csak azzal egybeeshetik, helyesebben fordítva.² Hogy mily erőszakos magyarázathoz fordul Wlassak, hogy szerződési elméletét diadalra juttassa, bemutatok egy helyet, a melyet érvül hoz fel álláspontja mellett: Recte defendi hoc est iudicium accipere vel per se, vel per alium, sed cum satisfatione, nec ille videtur defendi, qui quod iudicatum est, non solvit. 63. D. 5, 1. Wlassak egy esomó forráshelyet idéz, hol »litem contestari cum aliquo« fordul elő és azt mondja, ha a litis contestatio panaszos egyoldalú cselekvénye lett volna, e kifejezés elő sem fordulna, de tudjuk a litis contestatio jelentette az egész in iure eljárást. Igaza van Wlassaknak, a litis contestatio nem a panaszos egyoldalú cselekvénye,³ de nem is az, a minek ő állítja, hanem egy ideális időpont, egyáltalában nem cselekvény, azonban alperesnek nem volt merőben statisztika-szerepe, együtt hordta

¹ 8 § 3 D. 3, 3; 10, 17 § 2, 35 § 3, 14, 43 § 6, 45 pr., 12, 46 § 3 D. 3, 3; 6 § 3 D. 3, 4; 28 pr. D. 26, 7; 25, 28 §. 2, 2 §§ 3, 4, 5, 6 D. 5, 1; 32 D. 4, 8; 11 D. 3, 3; 31 pr. D. 36, 1; 2 D. 2, 12 L. még Schott i. m. 66–67.

² V. ö. 5 § 3 D. 42, 4; 21 §. 3 D. 4, 6; 45 pr. D. 3, 3; 10 D. 26, 7; 52 D. 50, 17. etc.

³ I. m. 25. l.

össze az anyagot felperessel és mikor az anyag együtt volt, a vizsgálat tárgyát a praetor formulázhatta és miután ez is megtörtént, befejeződött az *in iure* eljárás, beállottak azon joghatások, a mik a *litis contestatio*hoz fűződtek. Vannak forráshelyek, hol alperes él idézett kifejezéssel, jelesül Cicero ad At. XVI. 15; 32 § 4 D. 4, 8. A Wlassak által idézett forráshelyek, a melyekkel igazolni akarja, hogy *iudicium* és *formulam accipere* azonos jelentésűek, semmit sem bizonyítanak állítása mellett, hogy felperes alperesnek átadta a formulát és csak ezzel lőn szerződésük *perfect*. Az általa idézett helyekből csupán azon következtetést vonhatjuk le, hogy ha alperes részére a formula átadásáról szó lehet, ezt a praetor tette. De e helyeken is az »*accipere*« nem a neki való kézbesítést jelenti, hanem általában a praetor által adott formulát e perben.¹ Hogy csak két helyet idézzek, ugyan ki olvassa ki ebből azt, a mit Wlassak mond: *Namque si arbitrum postulaverit is cum quo agitur, accipit formulam, quae appellatur arbitraria* (IV : 163.) avagy ebből (IV : 57.): *At si in condemnatione plus positum sit quam oportet, actoris quidem periculum nullum est, sed iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio*. Nem következik-e e helyekből álláspontom? Ugyancsak tulzás és alaptalanság következtetni a per szerződési voltára egyes kiszakított szavakból, mint azt Wlassak teszi,² midőn azért, mert kapcsolatban a *stipulatio*val fordul elő egy bizonyos forráshelyen, azonosítja is vele. Nemkülönben, hol a felek önkényüleg szerződtek, igyekezik azt a perszerződés előnyére felhasználni. Előbbiek példái: 23 D. 46, 3; 2 § 8 D. 18, 4; 10 D. 26, 7; 11 § 1 D. 46, 2 etc.³

Hogy példát említsek: *non solum autem hereditarias actiones, sed etiam eas obligationes, quas ipse heres constituit, dicendum erit praestari emptori debere* (12 § 8 D.

¹ Gaius i. m. IV. 165., 170, II. 219; IV. 87, 90, 102. (*iudiciumról* van szó) IV. 52, 57, 163.

² I. m. 66. l.

³ Wlassak i. m. 66. l.

18, 4) ez mi következtetést sem enged a szerződési teóriára avagy ez: *Fit autem delegatio vel per stipulationem, vel per litis contestationem* 11 § 1 D. 46, 2. Utóbbiakra példák Gaius IV: 170; 18 D. 2, 1; 5 § 1, 80 D. 5, 1; 28. D. 50, 1; 1 § 10 D. 39, 1. etc. Hogy itt is egy példát hozzak fel a félremagyarázásra: »*Inter convenientes et de re maiori apud magistratus municipales agetur*« . . . E fejezet a municipalis hatóságok hatásköréről beszél, ilyenről szól e hely is és korántsem szerződésről (28 D. 50, 1.) Bővebb magyarázatot nem igényel, hogy a *cum reo agere* és az *interdictalis* eljárásban előforduló *sponsioból* a *litis contestatio* szerződési voltára következtetést vonnunk nem lehet. Hasonlókép 27. D. 50, 17.-ből sem, sőt az ellenkezőre: . . . *actionum modus vel lege, vel per praetorem introductus privatorum pactionibus non infirmatur, nisi tunc, cum inchoatur actio, inter eos convenit*. A felek meg-egyezését természetesen lehetőségig, amennyiben nem jogszabály ellenes respectálta a római magistratus. A mit Schott is felhoz a szerződési teória mellett, jelesül 3 § 11 D. 15, 1, a hol e kifejezés említettetik *iudicio contrahi*, sem vehető bizonyítékul, mert *contrahere* a legkülönbébb jelentésekben fordul elő a forrásokban. »*Contrahere*« jelenti a kötelezettséget is.¹ Schott maga is elismeri,² hogy ez döntő bizonyítékul nem vehető, mert a »*contrahere*« előfordul kapcsolatban az egyoldalú jogügyletekkel is. A 3 § 11 D 15, 1-re hivatkozik különben Savigny is³ bizonyítékul arra, hogy a *litis contestatio* quasi *contractus* volt. Ebből magyarázza Savigny, hogy a joghatások döntő időpontjaként a *litis contestatio* és nem a vele egyidejű *formulae conceptio* említettetik, mert e szerződés volt a joghatások alapja. Ez teljesen hamis, azért említettetik a *litis contestatio*, mert ez még a legis *actionalis* eljárásból vétetett át, hol a formula *conceptiójáról* szó sem lehetett. Ép oly hamis az a nézete

¹ 3 § 3 D. 42, 4; 5 D. 42, 5.

² I. m. 61. l.

³ I. m. 33. l.

is, hogy azért volt a *litis contestatio in iure*, mert a praetor auctoritása e szerződéskötésre jobban késztehetette a feleket, mint a iudexé. A Wlassak által említett speciális szerződések mit sem bizonyító voltát a perbeli szerződés létre, már Schott igen szépen kimutatta, így csak utalok arra,¹ ily szerződések mint mindenkor, úgy ma is előfordulnak. Lenel a szerződési teória mellett felhossa Cicero in Verrem III. c. 22—55. helyét, a melyben abból, hogy alperes kijelenti *iudicium se accepturum esse* következteti azt, hogy ha a felek nem akarták a javasolt formulát, a praetor rájuk nem oktrojálhatta, alperes egyszerűen elvethette az adott formulát, bár maga Lenel is elismeri, hogy akkor *nussio in bona* kérhetett felperes. Tehát még sem érvényesült alperes akarata, ez ellentmondás; ha ellenben alperes elfogadta a formulát, ebben szerződés rejlik. Ez ellen a következőket vetem: feltéve, hogy szerződésről egyáltalában szó lehetne, akkor sem volna szerződés a peres felek között, hanem az adott tényállás szerint a magistrátus és alperes között volna a szerződés, mert ez adta volna a formulát, a mit alperes elfogadott. Ez azonban, eltekintve itt jogpolitikai szempontoktól, — igazságügyi felségjog stb., — egy absurd álláspont, mire való volna a szerződés. Csodálatos, hogy Lenel mily természetszerűnek tartja, hogy csupán a felek egyező akarata hozza létre a perbeli viszonyt; mi értelme lett volna perbeli viszonyt létesíteni, a hol egyik félre kétségtelen a negatív eredmény. Igen, de ha igaza volna Lenelnek, akkor vajmi kevés per lett volna. Nem igen tételezhető fel alperesről, hogy beleegyezzék a perbe, ha rajta volna különösen, ha tudja, hogy nincs néki igaza és ha a *missio in bona* bármi okból nem hatályosulhatna. Ezek szerint az egész eljárás in iure illusorius lehetett volna, a *litis contestatio* hatásai nem állottak volna be csak az egyezséggel, a felek kihuzhatták volna a pert. Alperes új exceptiót érvényesít, felperes replicatiót, mindig újabb és újabb formula kellett volna. Sőt Lenel még mai jogrend mellett is lehetőnek

¹ I. m. 61. l.

tartaná,¹ álláspontját. Ez már tulzás a kitünő tudós részéről. »Accepturum esse« mit jelenthet? hogy a fél aláveti magát az ítéletnek, bár érzi, hogy igazságtalan lesz. De ez még nem jelenti, hogy nem is kellene alávetnie magát, sőt tovább megyek, esetleg azt jelenti, hogy nem fog jogorvoslatot sem használni, a mennyiben ez egyáltalán megengedett volt. Nem fog például intercessióval élni, ámbátor nyilvánvaló, hogy alapos kifogás hagyatott figyelmen kívül, de az exceptió tisztán a magistrátus önkényétől függ. Jelen esetben nem alperes a hibás, a téves adatok közlése miatt, hanem bérlője, ő még nem is tulajdonos, hanem felesége. Tizedszedési jogról van szó. Ide iktatom a kritikus mondatot, a melyből Lenel a szerződési teóriát levezetni vélt: Ille tametsi recuperatores de cohorte latronum sibi parari videbat, tamen iudicium se accepturum esse dicebat. Kétségtelen, a mit fentebb is említettem, hogy alperes nem volt köteles perbe bocsátkozni, de akkor a már említettem joghátrányok érték. Schott a szerződési teória mellett felhossa, hogy a szerződési teória ellen szóló 83 § 1 D. 45, 1 csak reddere in iudicium invitum-ról szól,² de edere vagy dictare invitum, a forrásokban nem fordul elő. Eltekintve itt attól, hogy a iudicium reddere-nek mi a jelentése, eltekintve az indefensus elleni eszközöktől, eltekintve argumentum a maiori ad minustól, miért magyarázzuk a szerződési teória javára a források e hallgatását, a mi ellenkezik a per jogi természetével, ha egy ily intézkedés lett volna, ugy bizonyára ennek nyoma lenne. A fő érve azonban, 9 § 3 D. 4, 3.³ E hely

¹ I. m. 15. k. 376. l.

² I. m. 71. l.

³ Labeo libro XXXVII. posteriorum scribit, si oleum tuum, quasi suum defendat Titius et tu hoc oleum deposueris apud Seium, ut is hoc venderet et pretium servaret, donec inter vos diiudicetur, cuius oleum esset, neque Titius velit iudicium accipere: quoniam neque mandati, neque sequestraria Seium convenire potes, nondum impleta condicione depositionis, de dolo adversus Titium agendum, sed Pomponius libro XXVII. posse cum sequestre praescriptis verbis actione agi, vel si is solvendo non sit, cum Titio de dolo, quae distinctio vera esse videtur.

éppen nem bizonyít semmit, ez egy specialis esetről szól, mikor alperesnek passiv legitimatio hiányában formaliter joga volna joghátrány nélkül a pertől szabadulnia, de a praetor nem a formalis, hanem az anyagi igazságnak hódol és a sequester ellen actio praescriptis verbis-t, Titius ellen pedig actio doli-t enged. Sőt e hely is mellettünk bizonyít, hogy a magistratustól függ a per, nem a felek kényétől, látjuk kifejezetten, hogy a magistratus adja az actio praescriptis verbis-t, illetőleg az actio doli-t és ő hatályosítja is. Ezenfelül Schott is forrás jelentőséget tulajdonít, a szerződési teoria mellett a Wlassak által idézett Cicero helyeknek,¹ a melyekről már fentebb nyilatkoztam. A »iudicium dare« hangsúlyozása, valamint a »velle« ismétlése mit sem bizonyít a mellett, hogy szerződés volna, ez csak szónoki fordulat, ez hiteles magyarázat nem lehet, mert Cicero nem obiektiv nézi a helyzetet, hanem fele szempontjából és azt igyekszik minél szebb színben feltüntetni.

A szerződési teoria uralomra jutásában nagy sulya van Ihering tekintélyének, ki a »Geist des römischen Rechts« czimű munkájában e mellett foglalt állást eredetileg, ámbár műve II. kiadásában álláspontját korlátozta.² Ihering szerint ugyanis miként egyes népek a jogviták eldöntését az istenségre bízták vagy egy felsőbbiségre, úgy a rómaiak szerződésileg vagy egy elfogulatlan harmadikra bízták az ügy elintézését vagy az ellenfél lelkiismerésére, jelesen az esküre.³ Csak ez kötötte a feleket. Ha a fél egyiket sem választotta, akkor beösmérésben lévőnek tekintették, szabad teret adtak az önsegélynek. Liv. III. 57.: Si ad iudicem non eat, pro damnato in vinçula duci iubere manifestae turpitudinis et confessionis est nolle nec iurare, nec iusiurandum referre 38 D. 12, 2. De ez

¹ In Verrem III. c. 22 § 55; pro Quintio 20, 63, 64, 26 § 82, 83.

² ... dem Geiste des ältern Rechts durchaus widerstrebend, dass die litis contestatio alle Folgen eines contractlichen Verhältnisses sollte nach sich gezogen haben, ohne selbst ein Contract gewesen zu sein (Ihering i. m. I. k. 156. I.).

³ Pr. D. 44, 5; 28 § 2 D. 5, 1.

kizárt lett volna, ha csak szerződés döntött volna a per sorsa felett. Ugyancsak helye volt az önsegélynek a perbeidézésnél. »Si in ius in vocat ito, ni it antestator, igitur em capito, si calvitur pedemve struit manum endo iacito. Később is megmaradt Ihering szerint a régi jellege. De Ihering álláspontjának merevségéből enged valamit, midőn azt mondja, hogy a magistratus hatalmát nem a felektől kapja, nem alattuk, hanem felettük áll. Már a formula petitoria in rem kifejezésre juttatja ezt, a praetor parancsa: mittite ambo hominem utal a magistratus független hatalmára. Ihering szerint az egész per szerződésen alapult, úgy a legis actionalis, mint a formularis eljárásban és a litis contestatióval nem járhattak volna a szerződési viszony jogkövetkezményei, ha maga szerződés nem lett volna. Ezek szerint a birói ítéletnek nem volna egyéb jelentősége, minthogy egy feltétel, a mely alatt a felek valamit ígértek. Nem áll meg Ihering hasonlata sem, hogyha a felek valami tévését egy harmadik cselekedetétől tették függővé, úgy a feltétel beálltával a kötelezettség alapja nem ez lesz, hanem a felek ígérete. Itt a felek szabadon disponálhatnak, itt a beperlési alap a nem teljesítés esetén is a kötelező ígértet lesz, míg a birói ítéletben foglalt kötelezettség teljesítésénél a kényszerítés alapja az ítélet. Az ítélet különben Ihering szerint nem önmagában birta kötelező erejét, nem a bíróság adja meg, hanem a felek egyező akarata. Ihering ellenvetése, hogy a római pert nem lehet a mai kor szemüvegén nézni, nem áll teljesen, a per mibenléte, jogi természete a rómaiaknál sem volt más, mint ma, legfeljebb az eljárás menete volt más. A római bírót a fentebbiek szerint Ihering egyszerű véleményezővé teszi és nem az állam nevében parancsolóvá, csak egy elfogulatlan harmadikká, a ki jogtudásával a feleknek segít. A régi bíró e szerint nem lett volna más, mint a császárság korában a ius respondendi jogával bíró jogtudósok. Tény annyi, hogy kezdetben csak tiszteletbeli dologszámba ment a magistratus felkérése bíról, a ki jogtudásával és igazságával kitűnt, később hivatali kötelesség lőn a bírás-

ködés. A magistratus tulhalmozása tette szükségessé e külön iudexet, a kinek közreműködése biztos volt és nem kellett külön felkérni, mint a választott bírót. A választott bíró a jogot csak constatatálja, de nem ténylegesíti. Ihering álláspontja teljes félremagyarázása a helyzetnek és teljesen ellenkező is a római jog szellemével. Az egyes kérdéseket már érintettem, nem akarom itt ellenvetéseim ismételni. A szerződési teoria hívei támaszkodnak még a felek tevékenységére a iudex kinevezésénél, a mit a magistratus hatalmavásárlására szeretnek magyarázni, így különösen Cicero pro Cluentio 43, 120. helyére támaszkodnak: »Neminem voluerunt maiores nostri non modo, de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi, qui inter adversarios convenisset.« Nem is kell oly kisegítő eszközöz fordulni, a melyekhez az uralkodó magyarázat fordul, hogy ez ügyvédi tulhajtás. E hely csak azt jelenti, hogy a magistratus első sorban a felek egyező megállapodását veszi figyelembe, a mint tudjuk, hogy tényleg így is volt. Különben is Cicero önmagával ellenmondásban van.¹ Különben is a felek akaratának szerepe a bíró kinevezésénél még vitás, homályos kérdés, a források nem igazítanak el bennünket, csak hypotesisekre építhetünk.

Itt egy kérdést kell még elintéznünk: a magistratus szerepét a litis contestationál, a mely felmerülhet azoknál, kik a szerződési teoriát vallják. A litis contestatio a mennyiben a felek megegyezésében nyilvánult volna a formula iránt, ennek a formula adását meg kellett volna előznie, de ha a formula adása után történt volna, akkor bár a magistratus előtt kellett történnie, de ennek activ közreműködésére szükség nem volt, még olyaténkép sem, hogy utólag az egyezséget jóvá kellett volna hagynia, mert a praetor jóváhagyása már eleve megtörtént azzal, hogy a formulát adta. Ebben már lehetővé tette a felek egyezkedését és a joghatások bekövet-

¹ De republica V. 2.; De oratore II. 70., 285.; Verr. III. 60., 137., Phil. XII. 7, 17, Fin. II. 35, 119.; Bethmann—Hollweg: Der römische Civilprocess II. k. 455. I.

keztét. Tehát minden utólagos jóváhagyás nélkül már a formula adása és a felek eziránti megegyezése együttesen előidézték volna a joghatásokat. Téves Schott álláspontja¹ mely szerint csak lényegileg tartoztak volna a *litis contestatio* az *in iure* eljáráshoz, de helyileg nem kellett oda tartoznia. Mert az *in iure* eljárás jellegét nem a hely adja meg, hanem hogy a *magistratus* vezetése alatt történt, a hol ő nines, nines is *in iure* eljárás. Wenger határozottan kijelenti, hogy a *litis contestatio* merőben a felek cselekvénye, itt a praetornak szerepe nines.² Wlassak szerint is a praetor akarata szóba nem jöhet a *litis contestationalis*,³ csak előbb van szerepe, vagy csak oly szerepe van a *litis contestationalis* mint egy harmadiknak, ki a felek utmutatása mellett ezek által aláírt okiratot megfogalmaz. Bekker bár szintén a formal szerződés elméletének hive, mégis megkívánja a praetor közreműködését is.⁴ Hölder a *magistratus* feltétlen közrehatását kívánja meg a felek egyezségénél, a mely ha egyébben nem is nyilvánul, de bizonyára abban, hogy engedelme, auctoritása nélkül ez *actus* nem következhetik be. Ámbátor nem osztom azon álláspontját, hogy a minek a *magistratus* előtt kell történnie, az nem történhetik annak akarata ellenére, mert habozásával vagy ellentmondásával meghiúsítja az egész *actust*. Ami azonban még nem jelenti, hogy az *actus* érvényének lényeges alkateleme az ő hozzájáruló akarata, csak úgy mint a házasságkötésnek a polgári tisztviselő előtt kell történnie, de azért a házasságkötésnél az ő akarata nem játszik szerepet; nem gondolok itt az akadályokra, tegyük fel, hogy akadály fenn nem forog.⁵

¹ i. m. 60. l.

² I. m. 24. l.

³ I. m. 61. l.

⁴ Actionen 180., 184. l.

⁵ I. m. 199. l.

Perszerződés és perbeli *consumptio*.

A Gaius említette különbséget a *iudicium legitimum* és a *iudicium quod imperio continetur* között az újabb igényemelésről illetőleg¹ Wlassak szintén a perbeli szerződés teóriájából igyekszik levezetni.² Álláspontja helytelenségének kimutatására előre bocsátom Gaius IV : 109. helyét, mely szerint a *iudicium legitimum* és a *iudicium quod imperio continetur* közötti különbségre egyedül az döntő, hogy előbbi csak akkor forog fenn, ha Rómában, római *iudex* előtt, római polgárok között folyt le a per.³ Ellenben *ius civile*n alapuló igények érvényesíthetők *iudicium quod imperio continetur* és *ius honorarium*on alapuló igények *iudicium legitimum* útján. Wlassak szerint miként a *novatio* joghatálya megkivánja, hogy a szerződés a *ius civile*n alapuljon, úgy itt is, ha a perszerződés *ius honorarium*on alapul, nem hatálytalaníthatná önmagában a *ius civile*n alapuló igényt, csak a méltányosságon alapul tehát itt, hogy az *exemptio rei iudicatae*-nak hely adatik, vagy hogy az újabb igény érvényesítés elé gát emeltetik. Wlassak e szerint különbséget tesz a *ius civile*n és a *ius honorarium*on alapuló perszerződések között. Wlassak tévedésének egyik oka, hogy azon hiszemben van, hogy e kétféle *iudicium* a szerint válik el, a mint a *ius civile*n avagy a *ius honorarium*on alapult a kereset, de ez téves, mint Gaius fentebb idéztem helye mutatja. A *litis contestatio* formája mindig azonos volt a szerződési teoria hívei szerint. Miből lett volna megállapítható, hogy a *ius civile*n avagy a *ius honorarium*on alapult-e a szerződés? A kereset alapjául szolgáló *materialis* jog nem lehet döntő, mert ez nem egyeztethető össze Gaius idézett helyével; imént említettem, hogy a kétféle *iudicium* merően külsőleges kriteriumokon alapult. Ha a perszerződés kriteriumaiul azt állítjuk, vajjon a *iudicium legitimum*

¹ I. m. III. 180—181.

² R. C. P. G. II. k. 355. I.

³ . . . Romae sub uno iudice inter omnes cives Romanos accipiat, *iudicium legitimum* est.

avagy *iudicium quod imperio continetur*, akkor is Gaius idézett helye szerint a kereset *ius civile* vagy *ius honorarium* szerinti volta önmagában nem döntő, hanem az *ipso iure* hatás avagy csak *ope exceptionis* hatás egyedül a *iudicium* minemiségétől függő, akár lett légyen a kereset a *ius civile*n, akár a *ius honorarium*on alapuló. A *bis de eadem re ne sit actio*, ellentétben Gaius III:180. helyével nem egyszerű *regula iuris* volt, mert míg utóbbit bevezeti a »*vulgo dicitur*«, előbbinél ez hiányzik, sőt ellene szól az *imperativus* is, mert ebben csak a törvények formuláztattak, a mint Quintilian Declamatiója (266; *Inst. or.* VII. 6, 1.; *C. Julius Nictor c. 3 § 10.* és *c. 4 § 8.* e tételt említi is.¹ Az *imperativust* a *coniunctivussal* az írók cserélték fel, kik a tartalmat közölték csak, a mint más törvényeknél is előfordult, eredetileg »*ne esto*« »*ne liceto*« lehetett.² A *litis consumptio ipso iure* csak az *actiones in personam*-nál állott be. Az *actiones in rem*-nél az *ipso iure* hatást kizárni látszik Gaius idézett helye, mert: »*ante litem contestatam dare debitorem oportere*« oda utal, hogy ez csak *in personam* aktióknál foglal helyet, csak itt lehet u. i. szó »*debitor-ról*« és »*dare oportere-ről*«, *actiones in rem*-nél csak *exceptio* útján érvényesülhetett a »*bis de eadem re, ne sit actio*«, csakugy mint az összes *iudicium quod imperio continetur* eseteiben, ellentétben a *iudicium legitimum* eseteivel.³ Bár pozitív bizonyítékunk nincs, de mégis elképzelhető, a mit Schlossmann okul felhoz arra, hogy az *ipso iure* hatás csak az *actiones in personam*-nál állott be, t. i. hogy a »*bis de eadem re ne sit actio*« nem volt önálló tétel, hanem csak egy kötelmi jogviszonyról intézkedő tétel része. Az *actiones in factum*-nál az *ipso iure consumptio*-t kizárja azon körülmény, hogy a »*bis de eadem re ne sit actio*« már meg volt, mielőtt ezek hatályosak voltak. A *litis contestatio e consummaló* hatása kizár minden újabb

¹ Schlossmann i. m. 154.

² Schlossmann i. m. 155. l.

³ Gaius i. m. III. 180, 181; IV. 106, 107, 98.

érvényesítést, azonfelül a *litis contestatio* a jogviszony jövőjét is érinti, a mennyiben a jövőendő ítélet tartalmát állapítja meg. Lényeges módosítást tartalmaz az előző jogállapottal szemben: »ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere«. A *iudicium legitimum* és a *iudicium quod imperis continetur* közötti különbséget Schlossmann abban találja, hogy e tétel perjogi tétel volt, bár fontos anyagi jogi következmények fűződtek hozzá és a római provinciákban a *iudicia* nem voltak a római törvényeknek alávetve, hanem a *magistratus* szabályozásának a *senatus* felügyelete alatt; ezek csak *exceptio*val érvényesíthették említett tételt. Az *exceptio rei iudicatae* sem a *litis contestatio*-ra nem utal, sem azt nem igazolja, hogy nem volt, de Gaius i. m. III: 180. *Tollitur adhuc obligatio litis contestatione*, utal arra, hogy itt a *litis contestatio* joghatásairól van szó. Meg volt e *phasis* minden rendes eljárásban, még a *municipalis* eljárásban is, mint a *lex Rubria* ezt kifejezetten említi. Foglalkozunk még egyszer össze az eddig kifejtetteket, röviden adni fogom Wlassak álláspontját, továbbá Schlossmannét, a ki legutóbb foglalkozott kérdésünkkel behatóbban, végül saját álláspontom.

Összefoglalás.

Wlassak felfogása.

Az *in iure* eljárás végén a *praetor* átadta panaszosnak a formulát, ki azt alperesnek vagy átadta, vagy lediktálta, vagy leírás végett odaadta ezt megelőzőleg történt a tanufelhívás, de a tanúk gyakran eltávoztak a nélkül, hogy tudták volna a felek, hogy kik voltak jelen. A *iudex*nek kineveztetésénél nem kellett jelen lennie, felperes dolga volt őt értesíteni.

Schlossmann felfogása.

Szerinte az eljárás *in iure* a *praetor* által a formula szóbeli kihirdetésével végződött volna. A *iudex*et az ugyanazon időben egybehívottak sorából nevezte ki a *magistratus*,

TARTALOM.

	Lap
1. A litis contestatio lényege	9
2. Keller álláspontja ellen felhozott érvek	15
3. Wlassak álláspontjának bírálata	24
4. Schlossmann álláspontjának bírálata	35
5. A litis contestatio időpontja	38
6. Az indicium dictare és accipere célja és ennek bírálata	51
7. A szerződési teória megczáfolása	53
8. A szerződési teóra állítólagos bizonyítékai	58
9. Perszerződés és perbeli consumptio	70
10. Összefoglalás	72

1. The first part of the paper is devoted to a general
discussion of the problem. It is shown that the
problem is of great importance in the theory of
the differential equations of the second order.
2. In the second part the author considers the
case of a linear differential equation of the second
order with constant coefficients. It is shown that
the problem is solvable in this case.
3. In the third part the author considers the
case of a nonlinear differential equation of the second
order. It is shown that the problem is solvable in
this case also.

esetleg egy későbbi időpontban behívottak sorából. Ezután rögtön megkezdődött az eljárás in iudicio, hol a felek elmondották I., illetőleg II. személyben a formulát, a *condemnatio* utasítást azonban III. személyben. Az in iudicio eljárás elején a *iudicium dictare* előtt vagy után, vagy ezzel kapcsolatban történt a felek által odahozott tanúk felhívása, azután a tárgyalást elhalasztották. A bírót a *praeco* hívta fel, a *praetor* közvetlen hozzáintézett parancsokkal közölte vele a formulát. A tanúk egyszersmind perbeli segédek is voltak. Schlossmann szerint is a *datio formulae* időbelileg összeesett, ugyszólván az általa megkivánt *iudicium dictare* és *accipere*-vel, csak a *datio formulae* nem lehetett szerinte *caesura*, mert a *praetor*nak igen sok tárgyalása volt és így nem emelkedett ki kellően e mozzanat, avagy ha nem rögtön történt a *iudex* kinevezés, akkor a feleknek kiegyezési időt akartak hagyni, a nélkül, hogy viseljék ama veszélyeket, a melyek a per kezdetéhez fűződnek. Schlossmann még azt is állítja, hogy a *centumvirek* előtt lefolyt *legis actionalis* eljárásnál, tekintve, hogy itt a kinevezésnél nem voltak jelen a *centumvirek*, a tárgy írásbeli tanusítása volt, a *legis actio*val kapcsolt, nehogy a felek a tényállást in iudicio változtathassák. Csakhogy ezért szükség e tanusítványra nem volt, elég örök voltak az ellenfelek. *Subscribere in centumvirale iudicium*¹ szavak mit sem bizonyítanak.

Álláspontom.

Nézetem szerint, mint fejtegetéseim során kitűnt, a *litis contestatio* nem volt szerződés, nem volt egy egyoldalú *actus*, hanem merőben egy ideális időpont, az in iure eljárás végpontja, a melyhez a perbeli hatások fűződtek. A *litis contestatio* nem forrása, hanem csak időbeli kifejezője volt a joghatásoknak. A római *formularis* eljárásnál sem tekintem a per jogi természetét másnak, mint a mai perét, nincs alap, ok avagy a legesekélyebb bizonyíték

¹ Plinius ep. V., I., 6. és 10.

sem arra, hogy a római perjogba, a mely oly magas színvonalon állott, a melyben a szóbeliség és nyilvánosság, a mely felé a modern perjogok csak most törekednek, már teljes mértékben érvényesült, melynek egyéb intézményei is alapjai számos perjogi intézményünknek, belevigyük a szerződési teoriát. Egyszersmind láttuk, hogy az újabb irányok nem merőben újak, hanem már a legrégibb írónál is megvoltak, csak hogy ezeket nem igen olvasta a nagy publicum, talán a nyelv miatt, de még talán azért is, mert a publicum buvázkodni nem igen hajlandó. Az újabb irányok csak a régi nézetek felelevenítései, bővebb kifejtései.

Befejezésül még pár szót akarok emelni álláspontom mellett. Állításunkat, hogy a *litis contestatio* csak egy ideális időpont, igazolja az is, hogy a kik mint Schlossmann, egy formal actust vesznek fel, nem találják meg a belső összefüggést a *litis contestatio* és a perbeli hatások között. Mert mi összefüggés legyen a formula elő és utána mondása és a perbeli *consumptio*, illetőleg a panaszlott fokozottabb felelősége között. Maguk is belátják, hogy a hatások magához a perhez fűződnek csak kell egy fix pont, a melytől datálódjanak, ennél alkalmasabb és biztosabb időpont nem kell, mint az *in iure* eljárás vége, mikor a peranyag már együtt van és csak a vizsgálat következik. Hogy az első perbeszédék helyett azért kellene egy külön *actus*, mint a *litis contestatio*, mert ez mint formal *actus* kivivott és a tanufelhívás közvetlen előtte vagy utána történt, erre vonatkozólag már fentebb megfeleltünk. Csak ismételjük, hogy a formularis eljárásban, mint céltalant tagadjuk a tanufelhívást. Tagadjuk azt is, hogy nem lehetett volna a tárgyalások sorában az egyes pert, illetőleg annak phasisát megtalálni, mint Schlossmann állítja. Ez állítása ép oly alaptalan, mint azon állítása, hogy felperes az *in iudicio* eljárás előtt közvetlen joghátrány nélkül bármikor visszaléphetett volna és így új formulát, új indexet kérhetett volna és a praetor csak közvetett hátrányokkal óvhatta volna meg alperest e chicaneriáktól.

Politzer-féle könyvkiadóvállalat kiadásában (Budapest) megjelent könyvek

Osztár. Művészet és erkölcs	6.—
Chich: Törvényszéki orvostan jogászok számára	7.—
compendiumok gyűjteménye.	
I—II. kötet: Magyar magánjog compendiuma	3.20
III—IIIa. b. kötet: Politika compendiuma II. kiadás	4.80
IV. kötet: <i>Vámbéry R.</i> : Büntető perrendtartás vázlat. II. kiadás	1.60
V. kötet: Magyar pénzügyi jog compendiuma III. kiad.	1.60
VI. kötet: A magyar közjog compendiuma. II. kiad.	1.60
VII—VIIa. kötet: Nemzetgazdaságtan compendiuma II. kiad.	3.20
VIII. kötet: Pénzügytan compendiuma II. kiadás	1.60
IX. kötet: Váltójog compendiuma II. kiadás	1.60
X. kötet: Európai jogtörténet compendiuma II. kiad.	1.60
XI—XII. kötet: Közigazgatási jog compendiuma II. kiadás	3.20
XIII—XIV. kötet: A perrendtartás rövid vázlat	3.20
XV—XVI. kötet: Egyházjog compendiuma. (K.) II. kiadás	3.20
XVII—XVIIa. kötet: <i>Rovat</i> : Államszámviteltan. Kérdések és feleletekben. 1905	3.20
XVIII—XIX. kötet: Intitutiók compendiuma II. kiadás	3.20
XX. A jogbölcselet compendiuma. A jogbölcselet történetének rövid vázlat	1.60
XXI. Magyar alkotmány és jogtörténet compend.	1.60
XXII. <i>Yerma</i> : A római jog rövid vázlat. A kolozsvári egyetemi viszonyokhoz alkalmazva	1.60
XXIII. A magyar büntetőjog compendiuma	1.60
XXIV. Magyar telekkönyvi rendtartás compendiuma	1.60
XXV. <i>Szende Pál</i> : Végrehajtási eljárás. — Csődjog vázlat	1.60
XXVI—XXVIII. <i>Bedő</i> : A kereskedelmi jog rendszere	4.80
XXIX. <i>Illyefalvi Vitéz Géza</i> : Magyarország statisztikájának rövid vázlat	1.60
Árész Zoltán. Az egyházjog tankönyve. I. rész	6.—
Albert dr. Az elévülés. Magánjogi tanulmány.	5.—
ety Károly. A közigazgatási jog kézikönyve. IV. kiad.	15.20
A magyar közjog tankönyve. III. kiadás	9.60
A magyar pénzügyi jog kézikönyve	10.—
Elmélkedés a nemzeti czimer és lobogó jussáról	—80
osváry Bálint. A magyar magánjog tankönyve.	16.—
áts Ferencz. Nyugotmagyarország áruforgalma a XV. században.	5.—
y Béla dr. A magyar szabadalmi jog rendszere	3.20
thus. Tanulmány a népesedésről	6.—
idellő Gyula. Adalék a középkori munkabérek történetéhez	6.—
rer S. A csödtörvény magyarázata irománypéldákkal	2.—
zlény A. Országbirói értekezéslet (21. és 156. §) és az osztrák polg. törvénykönyv	2.—
Magánjog-politikai tanulmányok	5.—
Mutató Zsögöd „Fejezetek”-hez	4.—
ratil Ákos. A gazdasági élet elemi jelenségei	5.—
lászy János dr. Az örökösödési eljárásról szóló 1894 : XIV. t.-cz. s az arra vonatkozó összes törvények és rendeletek. Jegyzetekkel és magyarázatokkal. 1896. Angol kötésben	3.20
Ugyanaz füzve	2.—

Politzer-féle könyvkiadóvállalat kiadásában (Budapesten) megjelent könyvek

Oberschall. Visszaesésről	5.—
Perbeszédék a Sonnenberg-Ziegler bünperben	1.—
— Magyar vád- és védőbeszédék gyűjteménye (10 beszéd)	3 60
Pikler Gy. A jog keletkezéséről és fejlődéséről II. kiadás	6.—
— A büntetőjog bölcsellete. IV. kiadás.	3.20
— Az emberi egyesületek és különösen az állam fejlődése. V. kiadás	5.—
— A „jus” szó eredete és fogalmi és nyelvi rokonai. 1898.	—50
— A lelki élet fiz kája	1.20
Rósa Ferencz dr. Váltótörvény és eljárás döntvényekkel	2.—
— Ugyanaz angol vászonkötésben	3.20
Rósa Ferencz dr. A biztosítási törvény magyarázata	10.—
Schwarcz G. dr. Római jogi gyakorlatok szemináriumi használatra.	
I. Válogatott czimek a Digestákból. Ad legem Aquiliam.	
IX. tit. II. 1897.	—60
II. Stammler R. Institutiói gyakorlatok	2.—
III. Mandati vel contra. lib. XVII. tit. I.	—80
IV. Iustinianus Institutiói. Latinul és magyarul. Ford. <i>Besnyő Béla</i>	4.—
V. De hereditatis petitione. Lib. V. tit. III.	—80
Schwarcz G. dr. Ujabb magánjogi fejtegetések	5.60
Schwarcz G. dr. előadásai után <i>Besnyő Béla.</i> Institutiók és pandekták	11.20
Sohm Rudolf. Institutiók. Ford.: <i>Mautner</i> és <i>Schiller</i>	10.—
Somló B. A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei	2.—
— Állami beavatkozás és individualismus	4.—
Spencer Herbert synthetikus philosophiájának kivonata. Összeállította	
<i>F. Howard Collins.</i>	12.—
Szentmiklósi: Magánjogi esetek	3.20
Tetétleni A. és Feles S. Az ausztriai általános polgári törvénykönyv	
commentárja (Antal után). II. kiad. 1899.	6.—
Tetétleni Á. Az országgyűlés feloszlataásáról ex-lexben	1.60
— Egy életbevágó Controversia a választási bíráskodás köréből	1.—
— A Curiai bíráskodás elmélete és gyakorlata. 3 kt (Sajtó alatt.)	12.—
Vámbéry R. dr. és Kálmán M. Magyar-német jogi szótár. Angol	
vászonkötésben	2.—
— Büntetőpolitikai követelések	3.—
— A házasság védelme a büntetőjogban	6.—
— A párbaj Angliában	—40
Vécsey Tamás dr. Római jogi seminarium. I. <i>Vécsey Tamás dr.:</i>	
A XII. táblás törvény töredékei	1.—
— II. <i>Vécsey:</i> Jogesetek.	2.—
— III. <i>Vécsey:</i> A hármass könyvhöz, majd a magyar törvénytárhoz	
csatolva volt régi jogszabályok. Dig. 50. 17.	2.—
— Exegeticum	2.—
Wlassics Gyula dr. előadásai után <i>Tetétleni Ármín</i> és <i>Vámbéry</i>	
<i>Rusztém:</i> Büntetőjogi jegyzetek	12.—
Werböczy Istv. Tripartitum opus juris consuetudinarii regn. Hun-	
gariae. Magyarország szokásos jogának hármasskönyve. Ford.: <i>Csiky</i>	
<i>Kálmán dr.</i> (Latin-magyar szöveg.)	8.—
Wittmann: Nemzetközi és időközi magánjog	6.—
Zsögöd Benő. Magánjogi tanulmányok. 2 kötet	28.—
— Fejezetek kötelmi jogunk köréből. I. kötet. II. kiadás	20.—

5.-
1.-
3.60
6.-
3.20
5.-
-50
1.20
2.-
3.20
0.-

-60
2.-
-80
4.-
-80
5.60
11.20
10.-
2.-
4.-

12.-
3.20

6.-
1.60
1.-
12.-

2.-
3.-
6.-
-40

1.-
2.-

2.-
2.-

12.-

8.-
6.-
28.-
20.-

